

Grepp om livet

– en väg till begåvningsstöd

Del I av II

Hjälpmedelsinstitutet

© Hjälpmedelsinstitutet (HI) 2004

Författare: Elisabet Lindström och Birgitta Wennberg,
Klara Mera, Stockholms läns landsting

Handläggare: Ingegärd Nicolaou, HI

Produktionsansvarig: Camilla Axelsson, HI

Illustrationer: Fredrik Liljegren

Layout/original: Ordförrådet 2004

Andra reviderade upplagan 2004

URN:NBN: se-2004-45

Best nr 04341-pdf

Publikationen är endast utgiven i elektronisk form och kan hämtas
som ett pdf-dokument på HIs webbplats, www.hi.se/butik/pdf.
Den kan också beställas i alternativa format från HI.

Grepp om livet

– en väg till begåvningsstöd

Elisabet Lindström
& Birgitta Wennberg

Hjälpmedelsinstitutet

Förord

Utbildningsmaterialet Grepp om livet – en väg till begåvningsstöd utkom första gången 1996. Materialet fick snabbt stor spridning och intresset för begåvningsstöd började få fotfäste. Denna andra upplaga är en revidering av tidigare tryckt material och publiceras som pdf-filer på Hjälpmedelsinstitutets webbplats.

Det är en omfattande process att förändra ett synsätt, från vårdande till stödjande insatser, och att få alla i en personalgrupp att arbeta mot samma mål. Att få igång en diskussion om en mer utvecklad syn på självständighet för personer med utvecklingsstörning och om personalens roll i detta sammanhang är ett av Grepp om livets huvudsyften. Ett annat syfte är att personalen ska få ett systematiskt arbetsredskap för att kunna ge den enskilde individen bra begåvningsstöd.

Hjälpmedelsinstitutet hoppas att materialet ska ge fortsatt stöd till att ”upptäcka smått och utträta stort”. De båda författarna Elisabet Lindström, logoped, och Birgitta Wennberg, arbetsterapeut, har en lång erfarenhet av området. Vid revideringen har de tagit hänsyn till synpunkter som framförts under årens lopp.

Stockholm i september 2004

Hjälpmedelsinstitutet

Susann Forsberg
Avdelningschef

Författarnas förord

Grepp om livet-materialet bygger på erfarenheter från Mentek-projektet, som bedrevs av Hjälpmedelsinstitutet (dåvarande Handikappinstitutet), Riksförbundet FUB och Stiftelsen ala under åren 1992–95. I projektet belystes på olika sätt hur ny teknik kan ge personer med utvecklingsstörning ökade möjligheter till självständighet och kontroll i sin vardag. Det visade sig tydligt i projektet att en grundlig analys av behov är en förutsättning för att hjälpmedel ska vara användbara. Ofta hade personal nära personerna med utvecklingsstörning inga redskap för att göra en sådan analys. Man formulerade ofta ett hjälpmedelsbehov genom att fråga efter någon viss produkt som man sett eller hört om, utan att riktigt veta om det verkligen var vad personen önskade och behövde i situationen.

I Mentek-projektet användes en arbetsmodell för att ta reda på vilka behov och möjligheter personer med utvecklingsstörning har. Modellen utvecklades sedan för att bli ett användbart redskap för personal i arbetet med att stödja personer med utvecklingsstörning till största möjliga självständighet.

Grepp om livet-materialet utkom första gången våren 1996, som ett utbildningsmaterial i första hand för personal som arbetar med vuxna personer med måttlig utvecklingsstörning.

Ändringar i den nya versionen:

- Materialet kommer inte att tryckas om, utan finnas tillgängligt digitalt på Hjälpmedelsinstitutets hemsida www.hi.se.
- Boken Grepp om livet har utgått som trycksak. Grundtexten från boken finns nu som pdf-filer möjliga att ladda hem och skriva ut.
- De formulär som fanns i boken och som kopieringsunderlag, finns nu som pdf-filer möjliga att ladda hem och skriva ut. De utskrivna formulärens kan användas som kopieringsunderlag.
- Den studiehandedning som tidigare fanns har utgått som egen bok, och innehållet i denna har arbetats in på lämpliga ställen i grundtexten.
- De fyra filmerna, som kompletterat de olika avsnitten i boken, har utgått.

Innehållsmässiga förändringar:

- Texten har setts över och vissa formuleringar har ändrats, några exempel som blivit inaktuella har utgått och nya lagts till, förslagen på bilder som finns i formulären har uppdaterats.

I den ursprungliga texten används begreppen **funktionsnedsättning** och **handikapp**. Dessa begrepp baseras på WHO:s förslag till internationell klassifikation av funktionstillstånd, funktionshinder och hälsa ICIDH-2, som togs fram, prövades och utvecklades under 1990-talet. De senaste åren har WHO påbörjat arbetet med en ny och delvis annorlunda klassifikation, ICF. Miljöns betydelse betonas och man använder andra ”positivare” termer: **aktivitet** och **delaktighet**.

Vid omarbetningen av Grepp om livet har vi valt att låta begreppen funktionsnedsättning och handikapp finnas kvar, eftersom det är etablerade begrepp som vi tror gör materialet mer tillgängligt för de flesta. I samråd med Stiftelsen ala har vi kompletterat materialet med beskrivningar av begreppen aktivitet och delaktighet och hur de kan sättas i samband med möjlighet till självständighet för personer med utvecklingsstörning.

Elisabet Lindström och Birgitta Wennberg

Innehåll

INLEDNING	9
Grepp om livet består av två delar	11
Att tänka på innan utbildningen kan börja	11
<i>Kapitel 1.</i>	
AKTIVITET OCH DELAKTIGHET	14
I historiskt perspektiv	18
Samhällets krav idag – ändrade villkor för alla	20
Begåvningsstöd i vardagen	22
Diskussionsfrågor	23
<i>Kapitel 2.</i>	
FÖRUTSÄTTNINGAR OCH KRAV	24
Så skaffar ni kunskap	26
SKATTNING AV SJÄLVSTÄNDIGHET – VAD TYCKER PERSONEN SJÄLV?	27
Skattningsformulärens uppläggning	28
Hur skattningen görs	28
Arbetsuppgifter	30
SKATTNING AV SJÄLVSTÄNDIGHET – VAD TYCKER PERSONALEN?	31
Skattningsformulärens uppläggning	32
Hur skattningen görs	33
Arbetsuppgifter	34
SKATTNING AV HUR BEGÅVNINGEN ANVÄNDS	35
Hur kan man gå tillväga?	39
Skattningsformulärens uppläggning	39
Hur skattningen görs	39
Arbetsuppgifter	40

SITUATIONSANALYS	41
Formulärens uppläggning	41
Exempel på situationsanalys – koka kaffe	42
Exempel på situationsanalys – tvätta	44
Arbetsuppgifter	47
<i>Kapitel 3.</i>	
KONTROLL – ATT SJÄLV VETA, VÄLJA OCH BESLUTA	48
Ramar – att besluta inom	50
Forum – tillfälle att påverka	52
Innehåll – efter personens förutsättningar	53
Arbetsuppgifter	55
<i>Kapitel 4.</i>	
SJÄLVSTÄNDIG – MED BEGÅVNINGSSTÖD	56
Olika typer av begåvningsstöd	60
Anpassningar genom struktur	61
Anpassningar genom att konkretisera	62
Sammanställning	64
Arbetsuppgifter	65
SLUTORD	66
FÖRSLAG PÅ LITTERATUR, FILMER OCH ANNAT MATERIAL	67
Om begåvningsnedsättning	67
Om Pictogram	67
Om LSS och rättigheter/självbestämmande	67
Om begåvningsstöd/hjälpmedel	68

Inledning

Två viktiga utgångspunkter:

“Varje människa har
behov av att vara aktiv”

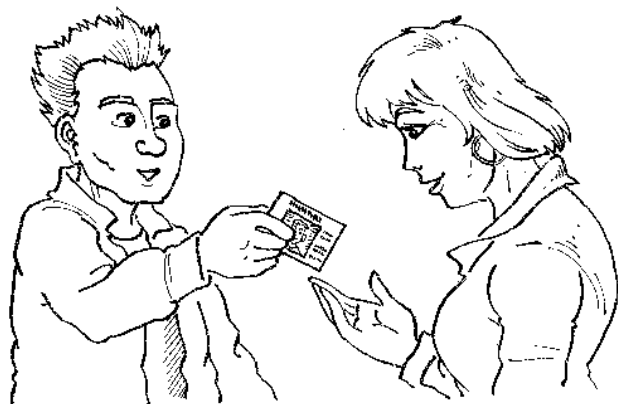
“Varje människa har rätt att
bestämna över sitt eget liv
och leva så självständigt
som möjligt”

Hur kan personer med utvecklingsstörning få ett mer självständigt liv? Hur kan personalen runt en person med utvecklingsstörning ta reda på vilka begåvningsmässiga problem han har i sin vardag? Kan begränsningar i begåvningen kompenseras med hjälpmedel eller annat lämpligt utformat stöd? Det är frågor som "Grepp om livet" ger svar på.

Arbetsredskap för personalen

Det här utbildningsmaterialet riktar sig främst till personal som arbetar med personer med måttlig utvecklingsstörning i daglig verksamhet eller boende. Vi vill ge personal ett redskap för att arbeta med begåvningsstöd, ett praktiskt och konkret stöd i hur man kan göra. I materialet kopplas teori och praktik till varandra. Att förstå begåvningens betydelse för självständighet och att komma till insikt om sina egna attityder till självständighet är grundläggande. Genom att koppla nya insikter till den praktiska kunskapen om hur man kan gå till väga kan arbetssättet successivt förändras. Målet är att ge personer med utvecklingsstörning möjlighet att klara sin vardag och bestämma över sitt eget liv så mycket som möjligt.

För att få fullt utbyte av Grepp om livet behöver man ha grundläggande teoretisk kunskap om utvecklingsstörning. Materialet tar inte upp grundläggande teori om begåvningsnedsättning, utan förutsätter att man är bekant med Kyléns begåvnings teori. En lista med förslag på litteratur, filmer och andra informationskällor finns längst bak i materialet.

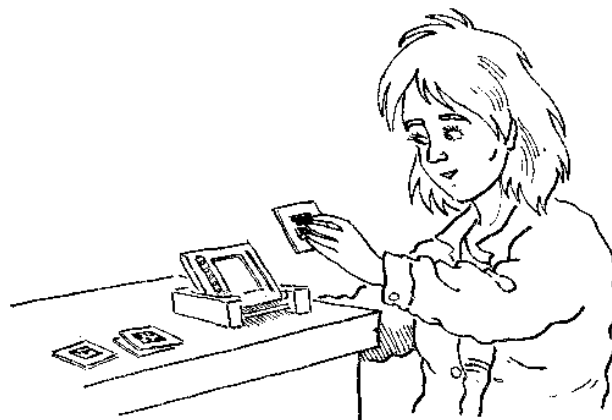

Om Pelle, som inte kan berätta var han bor eller vilket telefonnummer han har, har ett visitkort med sitt foto och förtryckt adress och telefonnummer att ge bort kan han fortsätta att träffa vännen han får på lördagsdansens.

En person med funktionsnedsättning har samma grundläggande behov och rättigheter som andra människor – men behöver speciellt stöd för att få levnadsvillkor som är likvärdiga. I LSS, lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade, ges personer med funktionshinder laglig rätt att få det speciella stöd de behöver för att kunna leva på samma villkor som

Om Lisa, som inte kan räkna och vill brygga sitt kaffe själv, får mängden vatten och kaffe uppmärkt med färger i anpassade mått blir kaffet gott utan att personal är med.

Om Eva, som har svårt att förstå klockan och att veta när det är dags att gå till arbetet, får ett Kvartur som på ett lättförståeligt sätt visar när det är dags kan hon själv veta när hon ska gå hemifrån.

andra. En person med utvecklingsstörning kan många gånger under en och samma dag uppleva situationer som han inte förstår eller kan klara av att hantera själv. Ofta är det några få moment i en situation som ”ställer till det” och gör att hela situationen upplevs som handikappande. Om man tydligt ser vilka moment som är svåra kan man lättare ge just det stöd som den utvecklingsstörde personen behöver och situationen upplevs inte längre som handikappande.

Personalens roll

Att stödja på detta sätt kan innebära att personal mer får rollen av att vara ”förenklare” och ”översättare” än vårdpersonal, tränare och handledare.

Det är viktigt att nämna att en persons möjligheter att vara självständig i en situation påverkas av många olika faktorer. Det här utbildningsmaterialet behandlar endast hur begåvningsnedsättning och motivation, situationernas krav samt omgivningens attityder kan påverka personens möjlighet till självständighet. Andra viktiga faktorer är eventuella rörelsehinder, syn- eller hörselnedsättningar, bostads- och arbetsförhållanden med mera.

Grepp om livet består av två delar

Utbildningsmaterial

Grepp om livet innehåller både teoretiska avsnitt och praktiska uppgifter. I materialet beskrivs en arbetsmodell som personal kan arbeta efter för att ta reda på behov av begåvningsstöd. Materialet är indelat i fyra kapitel och varje kapitel avslutas med arbetsuppgifter eller diskussionsfrågor. Det första kapitlet behandlar begreppen aktivitet och delaktighet, funktionsnedsättning, handikapp och begåvningsstöd. Det andra kapitlet beskriver hur man kan analysera en persons självständighet i vardagen och behov av begåvningsstöd, och hur man tar reda på personens egna önskemål. Där visas också hur man undersöker miljöns krav på begåvning och personens begåvningsmässiga förutsättningar. Kapitel tre

tar upp vilka möjligheter en person med utvecklingsstörning har till kontroll över sitt liv och hur det påverkas av bland annat omgivningens attityder och personens begåvningsmässiga förutsättningar. I det fjärde och sista kapitlet beskrivs olika typer av begåvningsstöd samt hur den insamlade kunskapen kan tas tillvara för att personen med utvecklingsstörning ska kunna vara mer självständig. I slutet av materialet finns en lista med tips på litteratur, videofilmer och annat material för den som vill skaffa sig mer kunskap.

Formulär

Grepp om livet innehåller sex stycken formulär att använda som underlag när man ska genomföra egna intervjuer och skattningar/analyser. Formulären används när man arbetar med kapitel 2 och 4. Varje formulär består av flera sidor. Formulären finns som pdf-filer att skriva ut och använda som kopieringsunderlag.

DET ÄR VIKTIGT MED ORD!

Utvecklingsstörd, begåvningshandikappad, förståndshandikappad, psykiskt utvecklingsstörd...

Orden används ofta synonymt men de betyder inte samma saker och har olika klang för olika personer.

I detta material har vi valt att använda **person med utvecklingsstörning** och **utvecklingsstörd person**. När vi beskriver funktionsnedsättningen använder vi ordet **begåvningsnedsättning**.

Att tänka på innan utbildningen kan börja

Arbetsform

För att så många som möjligt i personalgruppen regelbundet ska kunna delta, kan det vara ett önskemål att utbildningen får genomföras på regelbunden konferenstid. I Grepp om livet finns både diskussionsfrågor och arbetsuppgifter. Om ni följer den arbetsgång och de

frågor och uppgifter som tas upp i materialet, kan ni överblicka arbetet och se hur långt ni kommit. Men det är förstås också möjligt att disponera arbetet annorlunda; ta delarna i annan ordning eller fördjupa sig mer i vissa avsnitt. En lämplig inledning på arbetet är att gå igenom vad ni behöver repetera av teoretiska kunskaper om hur personer med måttlig utvecklingsstörning förstår och uppfattar verkligheten. Kanske behöver ni i personalgruppen också gå igenom LSS, själva eller tillsammans med de personer med utvecklingsstörning som ni arbetar med?

I frågeformulären används Pictogrambilder. Känner alla till Pictogram och andra bildsystem som ofta används till begåvningsstöd? Vilka bilder används i den egna verksamheten och av de personer med utvecklingsstörning som ni arbetar med?

Ansvarsfördelning

En person i personalgruppen kan utses till praktiskt ansvarig. Denna person har ansvar för att exempelvis skaffa litteratur och filmer, samt att tider passas. Det kan vara en fördel att dela på de praktiska arbetsuppgifterna, men en person har ansvar för att det blir gjort.

Ni kan också välja en utbildningsledare utifrån. Personen bör ha erfarenhet av att använda materialet och att arbeta med personer med utvecklingsstörning. Det kan finnas fördelar med att någon som inte ingår i personalgruppen ansvarar för utbildningen. Den personen kan tillföra kunskaper och se på verksamheten med nya ögon.

Expertstöd

Erfarenheterna av att använda Grepp om livet-materialet har visat att man kan behöva hjälp av någon speciellt kunnig inom området för att göra de praktiska uppgifterna, sammanställa och dra slutsatser av resultatet. Det kan också behövas handledning i det fortsatta arbetet med att välja ut och genomföra de åtgärder man kommit fram till. Fundera på vilka personer som skulle kunna vara till hjälp under arbetets gång.

Personer med utvecklingsstörning har rätt till expertstöd enligt LSS – råd och stöd. Ni kan

vända er till det lokala habiliteringsteamet och tala med till exempel arbetsterapeut, logoped eller psykolog. Ni kan också vända er till närmaste hjälpmedelscentral och tala med den konsulent som har ansvar för begåvningsstöd/kognitivt stöd.

Personalgruppen

Det är en fördel att personal som deltar i utbildningen är från samma arbetsplats, eftersom utbildningen också är ett förändringsarbete på den egna arbetsplatsen. För bästa resultat bör hela personalgruppen inklusive arbetsledare medverka i utbildningen och de praktiska arbetsmoment som ingår. Är personalgruppen för stor, eller om det av andra skäl inte är möjligt att träffas samtidigt, bör personal som arbetar med samma personer med utvecklingsstörning delta gemensamt.

Arbetsmodellen bygger på att personalen tillsammans med personen med utvecklingsstörning anpassar miljön så att personen blir mer delaktig i sitt vardagsliv. En successiv förändring av personalinsatsen kan härigenom bli möjlig. Målet är att ge personen med utvecklingsstörning möjlighet att klara sin vardag och bestämma över sitt eget liv så mycket som möjligt.

Hur bör de berörda personerna med utvecklingsstörning informeras?

Arbetsmodellen innebär att personerna med utvecklingsstörning är delaktiga och att ni i möjligaste mån tillsammans genomför de förändringar ni kommit fram till. Det kan vara svårt att förklara arbetsmodellen så att alla förstår. Det är därför viktigt att ni i personalgruppen går igenom på vilket sätt informationen ska ges: Till vem? Hur? När? Vad? För att göra det lättare att förstå bör förklaringar vara så konkreta som möjligt. Att titta på bilder eller film om begåvningsstöd i praktisk användning är ett sätt. Ett annat sätt är att göra studiebesök på något ställe där man kan titta på och prova exempel på begåvningsstöd, till exempel inom habiliteringen, på hjälpmedelscentralen eller en daglig verksamhet/grupp-bostad som tar emot besök. På en del orter finns också resurscenter som är specialiserade på begåvningsstöd.

Planera tidsåtgången

Det är lämpligt att planera in tider för utbildningen i förväg. En tidsram som flera personalgrupper bedömt som rimlig är 12 träffar med 2,5 timmar per gång. Det gäller den teoretiska delen. Eftersom vissa arbetsuppgifter ska utföras praktiskt mellan sammankomsterna är det viktigt att i tid planera in detta arbete. Det gäller i synnerhet i samband med kapitel 2, där ni ska genomföra intervjuer, skattningar och analyser. I slutet av varje avsnitt finns förslag på hur ni kan arbeta mer konkret. Det kan vara lämpligt att titta igenom dessa och sedan anpassa tiden efter arbetssituationen för övrigt. Kanske vill ni fördjupa er i något område, och då kan vissa avsnitt få ta längre tid än andra.

Tillgång till arbetsmaterial

Det underlättar arbetet om alla deltagare har en egen uppsättning av utbildningsmaterial och formulären, så att var och en kan läsa när man har tid. En av de praktiska uppgifterna är att genomföra en intervju med utgångspunkt från ett formulär anpassat med bilder. I materialet finns ett förslag till formulär, som bör anpassas för den enskilda personen. Därför är det lämpligt att ha tillgång till de bildsystem (ett eller flera) som personen känner till och brukar använda. Många bildsystem, till exempel Pictogram, finns både som bilder på papper och i digitalt format. Bilderna är möjliga att arbeta med i datorn och skriva ut på papper.

Fördela förberedelsearbetet

Det kan underlätta att dela upp förberedelsearbetet mellan deltagarna. Någon kan vara extra förberedd på det avsnitt som ska behandlas och någon kan ha läst en kompletterande bok att referera eller tagit reda på mer om ett bildsystem.

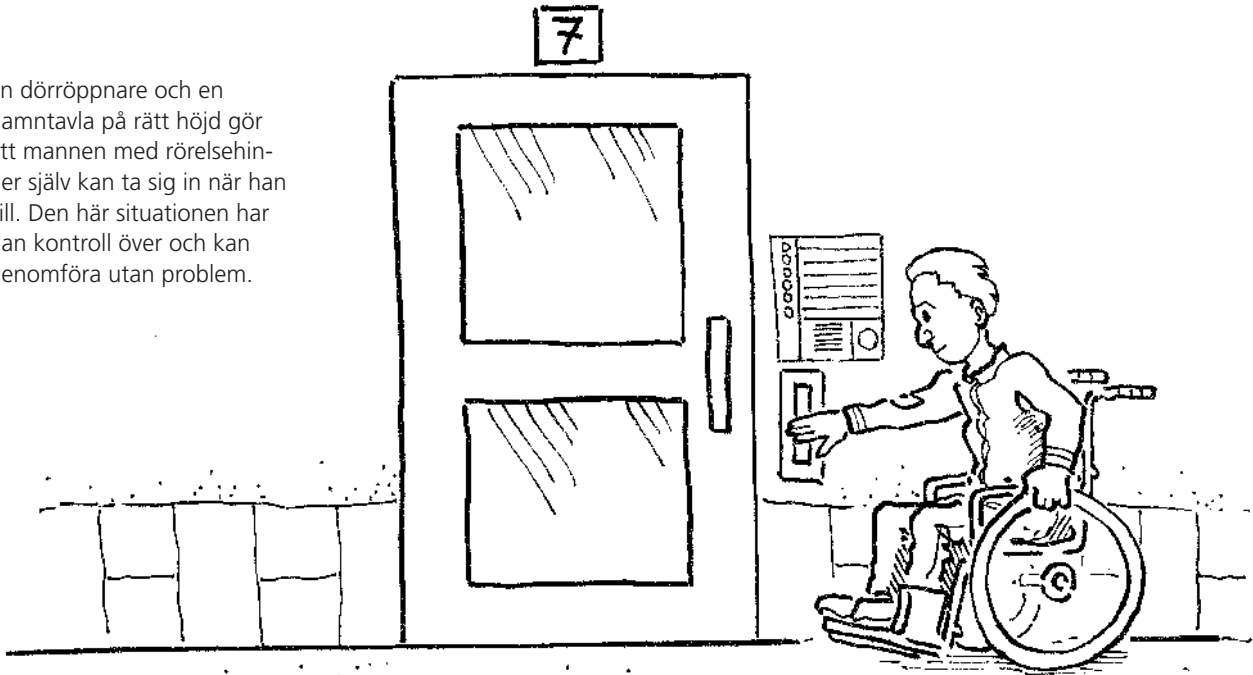
Som inledning på studierna rekommenderar vi filmen "Rätt Stöd – ökad självständighet" (ca 15 minuter). Filmen ger en introduktion till området begåvningsstöd och visar praktiska exempel. Se **Förslag på litteratur, filmer och annat material** sidan 67.

Aktivitet och delaktighet

“Alla människor behöver vara aktiva för att utvecklas och må bra”

“Att vara delaktig innebär att uppleva aktiviteten som meningsfull och att kunna påverka när, var och hur den genomförs”

En dörröppnare och en namntavla på rätt höjd gör att mannen med rörelsehinder själv kan ta sig in när han vill. Den här situationen har han kontroll över och kan genomföra utan problem.

För en person som har en hörselskada är det självklart att få sin hörselskada noggrant utredd och sedan få ett hjälpmedel han har behov av – till exempel en hörapparat. Många gånger behöver också miljön anpassas exempelvis med en hörselslinga. För en rörelsehindrad person är det lika självklart att få sin rörelseförmåga kartlagd och sedan få ett individuellt anpassat hjälpmedel – till exempel en rullstol. Även miljön kan behöva anpassas, bland annat genom att trösklar tas bort eller genom att dörröppningar görs bredare. Samma sak gäller för begåvningsnedsättning – det är en funktionsnedsättning som kan analyseras och kompenseras. Ofta talas det lite slarvigt om ”begåvningshandikapp” som om det vore samma sak som begåvningsnedsättning. Men ingen människa har ett handikapp som någon slags egenskap han alltid bär på. Handikappad är man bara i vissa situationer.

Många personer, bland annat inom handikapporganisationerna, har under senare år reagerat på begreppen funktionsnedsättning och handikapp. Man tycker att orden har en negativ klang och att de betonar det som inte fungerar. I stället har begreppen aktivitet och delaktighet börjat användas. Man vill få redskap som kan beskriva aspekter av alla människors fungerande och hälsa, alltså inte riktat enbart mot personer med funktionsnedsättningar. Det är FN:s organ WHO som har lett

arbetet med att införa de nya begreppen i ett material som heter ICF. För den som vill läsa mer om ICF finns tips på sidan 67.

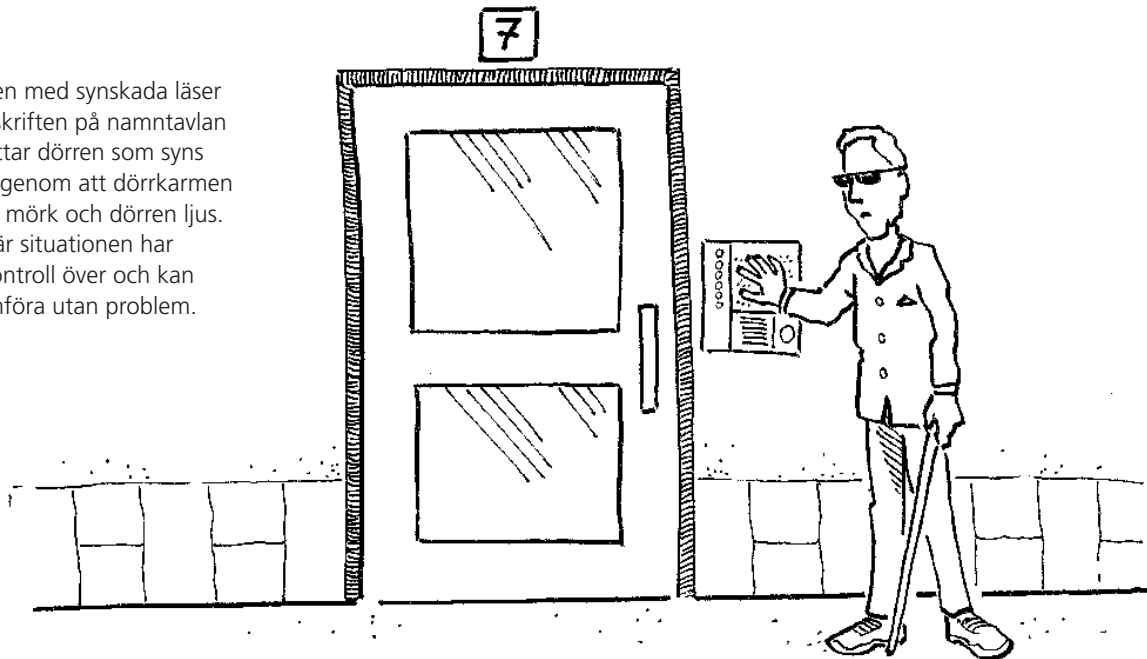
Alla människor behöver vara aktiva för att utvecklas och må bra. Aktiviteterna kan vara inom olika livsområden från det näraliggande att förflytta sig och sköta sin person, sitt hem och sin ekonomi, till att ha kontakt med andra, gå i skolan eller sköta ett jobb och göra något på fritiden. Alla behöver ta del av information, lära sig nya saker, ta ansvar och fatta beslut.

Att vara delaktig innebär att uppleva aktiviteten som meningsfull och att kunna påverka när, var och hur den genomförs. Delaktighet är den enskilda personens upplevelse av engagemang i livssituationerna. Den påverkas av flera olika saker:

- hur kroppen fungerar,
- vilket självförtroende och känsla av kontroll personen har,
- hur omgivningen är utformad: vad som hindrar eller underlättar,
- vilka attityder människor i omgivningen har.

Om man ska ta reda på en persons möjlighet till **aktivitet** och **delaktighet** är man intresserad av att ta reda på vad personen har **för-**

Mannen med synskada läser punktskriften på namntavlan och hittar dörren som syns bättre genom att dörrekarmen målats mörk och dörren ljus. Den här situationen har han kontroll över och kan genomföra utan problem.

måga att göra, faktiskt gör och hur viktigt det är för honom eller henne. Det här sättet att resonera innebär att alla människor tidvis har aktivitetsbegränsningar och inskränkningar av delaktigheten. Inskränkningarna kan vara av olika omfattning, inom olika områden och under olika lång tid. I de situationer där man har inskränkt delaktighet kan man ”känna sig handikappad”.

En person med funktionshinder klarar ofta många situationer och uppgifter utan problem och har vid dessa tillfällen ingen inskränkning av delaktigheten. Det gäller alltså att ta reda på i **vilka** situationer och **vad** i dessa situationer som ställer till problem – som gör att den funktionshindrade personen inte upplever delaktighet. Det är viktigt att tänka på att delaktighet är en fråga om vad en person upplever – hur han eller hon själv bedömer situationen. För att få reda på det måste personen själv tillfrågas. Det kan visa sig att en person faktiskt kan utföra vissa aktiviteter, men i vardagen ändå inte gör det. Då är det viktigt att försöka ta reda på varför.

Det här sättet att se på delaktighet kan användas för alla typer av funktionshinder. Man måste alltid se den funktionshindrade personen i hans miljö för att kunna säga i vilka situationer han är delaktig. Då kommer man att se att olika funktionshinder kan ställa till problem i olika situationer.

Ofta delaktig

Den rullstolsburne personen kan vara delaktig när det gäller att höra på radio eller läsa tidningen, men däremot inte när han ska besöka någon som bor tre trappor upp utan hiss. För en person med hörselskada eller begåvningsnedsättning är det inte något problem att gå uppför trapporna. Däremot kan det kanske vara ett svårt moment för den utvecklingsstörde personen att hitta rätt dörr, om han inte kan läsa och inte varit där förut.

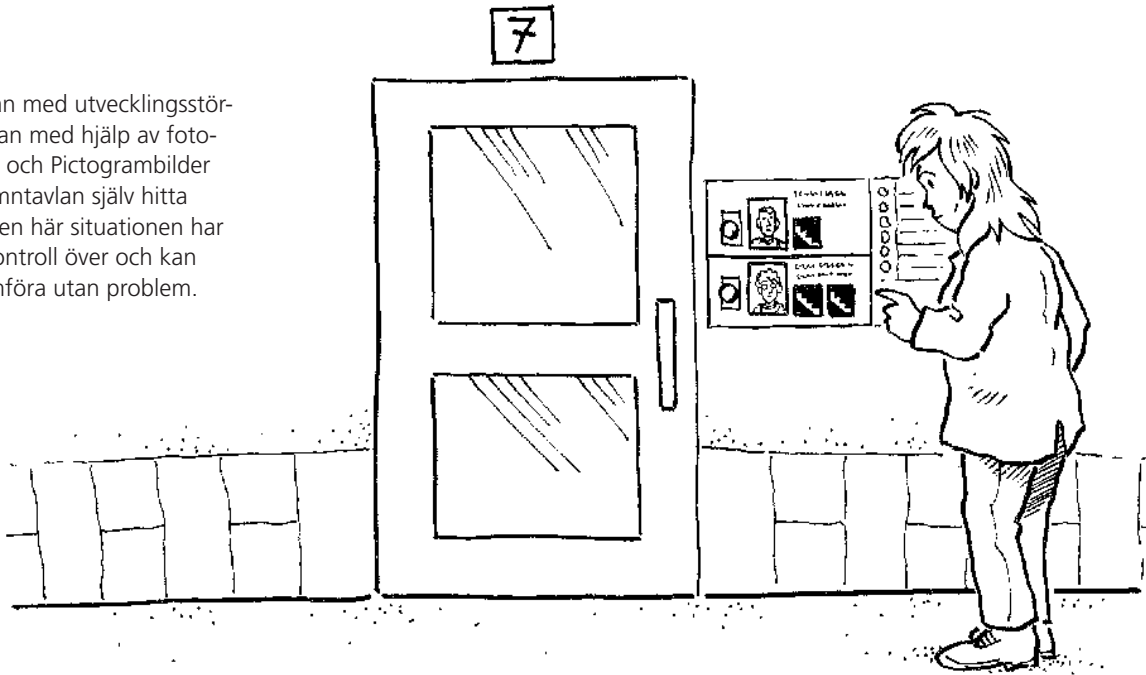
För att hitta de situationer där en person inte känner delaktighet måste man alltså ta reda på vilka situationer som personen själv vill ha annorlunda, vilka konsekvenser själva funktionsnedsättningen innebär för personen och vilka krav på att använda just den nedsatta funktionen som ställs i de situationer personen träffar på i sin vardag. Med hjälp av det här sättet att tänka på personliga förutsättningar och miljö, får till exempel personen med synskada den förstoring av texten på datorskärmen som han behöver för att kunna läsa den när han vill och personen med rörelsehinder får höj- och sänkbara skåp där han önskar det för att komma åt.

Hur är det för personer med utvecklingsstörning?

En person med utvecklingsstörning har samma rätt att få hjälp med just det som blir svårt

Kvinnan med utvecklingsstörning kan med hjälp av fotografier och Pictogrambilder på namntavlan själv hitta rätt. Den här situationen har hon kontroll över och kan genomföra utan problem.

att klara på grund av funktionsnedsättningen. Det är självklart att man behöver ta reda på personens uppfattning om sin situation och önskemål om förändringar, kartlägga begåvningsnedsättningen och undersöka personens miljö. Utifrån vad man kommit fram till planeras lämpliga åtgärder; till exempel att anpassa miljön eller erbjuda personen ett hjälpmedel.

För att göra detta behöver en person med utvecklingsstörning hjälp av personer i sin omgivning. Alla som arbetar tillsammans med utvecklingsstörda personer behöver grundläggande kunskap om funktionsnedsättningen och dess konsekvenser i vardagslivet. Det behövs dessutom kunskap om hur man utreder och åtgärdar personens behov för att öka personens möjlighet att vara aktiv och delaktig, att ha kontroll över sitt liv.

Vad säger lagen?

Det är en laglig rättighet för utvecklingsstörda personer att få sina behov tillgodosedda på samma sätt som andra grupper av funktionshindrade personer. Handikapplagen LSS, lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade, är en rättighetslag som kompletterar andra lagar. Den ger funktionshindrade personer speciella rättigheter utifrån deras särskilda behov. LSS jämför begåvningsnedsättning med andra funktionshinder och ger personer med utvecklingsstörning samma rättigheter som andra med stora och varaktiga funktionshinder. Andra lagar, som socialtjänstlagen och hälso- och sjukvårdslagen reglerar de rättigheter till stöd som alla medborgare har. Den nationella handlingsplanen för handikappolitiken "Från patient till medborgare" har som mål att samhället och den omgivande miljön ska vara tillgängligt för alla.

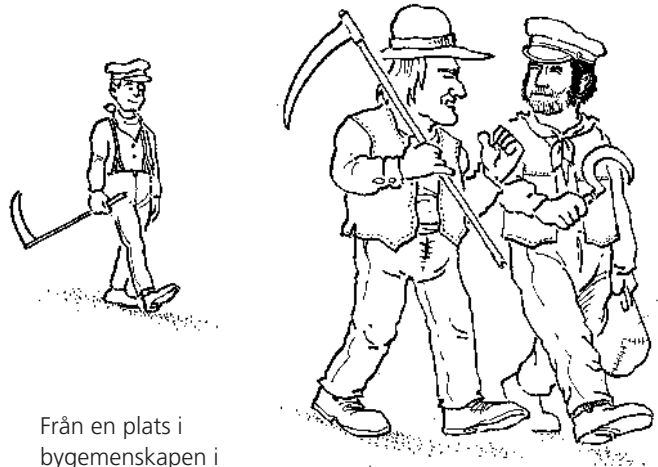
En modell för det här sättet att se på möjlighet till delaktighet

En persons möjlighet till delaktighet är alltid beroende av både personens förutsättningar och miljöns påverkan. I många situationer är personen delaktig. I modellen visas detta med att linjerna för krav (svart) och förutsättningar (grått) är tätt intill varandra.

I historiskt perspektiv

Lagar har i alla tider styrt de villkor människor lever under. LSS visar vilken syn samhället har på personer med utvecklingsstörning idag; att de har rätt till jämlika villkor och delaktighet i samhället. Men så har det inte alltid varit. Samhällets inställning har under de senaste hundra åren förändrats mycket. I 1800-talets bondesamhälle hade personer med utvecklingsstörning en plats i bygemenskapen, fast deras situation på många sätt kunde vara ganska utsatt. Det var lätt att hitta arbetsuppgifter där en person med starka muskler kunde göra stor nytta även om han eller hon var svagbegåvad.

Från en plats i bygemenskapen i 1800-talets bondesamhälle till ...

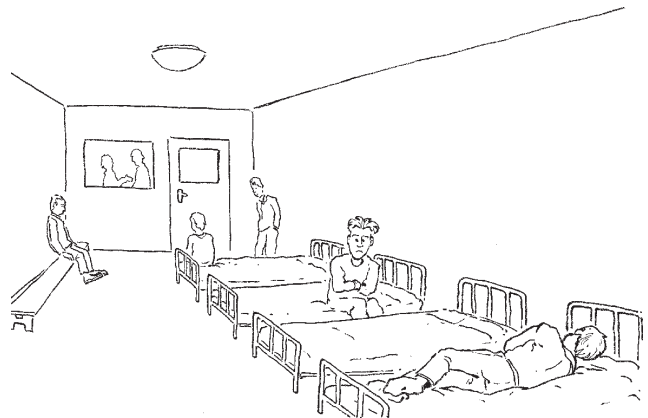
Samhället ställde andra krav på begåvning

Att kunna läsa och skriva var inte nödvändigt för att kunna arbeta. Många som idag betraktas som utvecklingsstörda och har begränsad delaktighet i många situationer, ansågs då inte som avvikande eftersom samhället ställde andra krav.

Med industrialiseringen och den allmänna skolans utveckling ändrades mycket i samhället och en ny syn på bland annat personer med utvecklingsstörning började växa fram. Under 1800-talets slut var synen optimistisk. Man trodde att de "sinnesslöa" barnen skulle kunna botas med kärleksfulla insatser. Allt fler anstalter, ofta med religiösa förtecken, inrättades för att kunna ge behandling, men också för att man ansåg att personerna med utvecklingsstörning behövde skyddas från samhället.

Vård på stora institutioner

Den optimistiska synen ändrades gradvis med början kring förra sekelskiftet. Man började mer intressera sig för det biologiska arvet och vilka egenskaper som var önskvärda i samhället. Nedsättningen i begåvning kopplades ihop med låg moral. Personer med utvecklingsstörning ansågs ha benägenhet för kriminalitet och sexuell lössläpplighet. Samhället skulle skyddas från personer som var avvikande och

... vård på stora institutioner till ...

annorlunda på olika sätt. Stora institutioner började växa upp där de önskade och onyttiga hölls inlåsta, borta från det vanliga samhället.

Under 1940-talet spreds återigen en humanare syn på de avvikande. Allt fler såg på utvecklingsstörning mer som en sjukdom som skulle kunna botas eller i varje fall förbättras med rätt vård och träning. Det här synsättet finns det många rester av ännu idag, till exempel har personal som arbetar med utvecklingsstörda personer ofta anställning som "vårdare".

Funktionsnedsättningen tränas bort

Den gamla tanken att träna bort funktionsnedsättningen lever också kvar i form av att personer med utvecklingsstörning fortfarande ofta tvingas att träna på alla möjliga saker

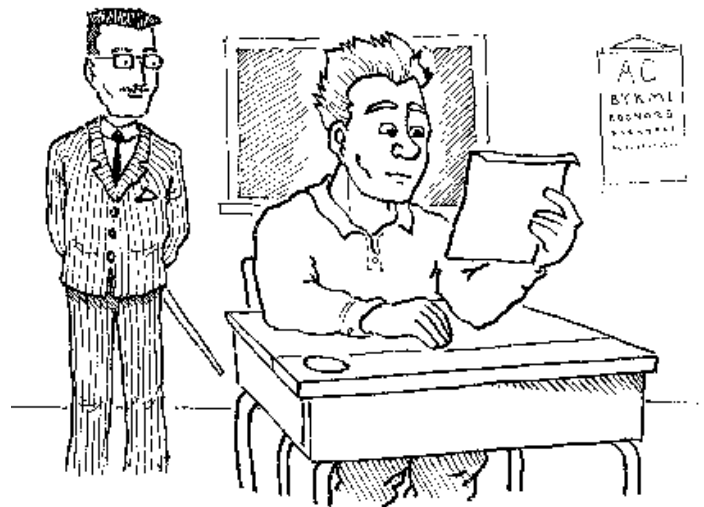
hela livet. Tyvärr kan träningen ibland handla om sådant som de aldrig kommer att kunna lära sig därför att funktionsnedsättningen sätter en begränsning. Det är inte heller säkert att personalen frågat personen om det han tränar är viktigt för honom att kunna göra själv eller om det är något han hellre skulle vilja ha hjälp med. En person med utvecklingsstörning, liksom alla andra, kan vilja ha service med vissa vardagsfunktioner.

Funktionsnedsättningen leder ofta till att det tar orimligt mycket tid och kraft om personen själv ska göra allt. Även personer med utvecklingsstörning har rätt att ha fritid och hinna koppla av och göra roliga saker.

Integrering i samhället

Under 1970- och 80-talen började man mer att tala om utvecklingsstörda personers rätt att bli accepterade precis som de är. Att prestera och vara produktiv var inte det allra viktigaste. Man betonade mer rätten och möjligheten till ett rikt känslomässigt liv med nära relationer. Personer med utvecklingsstörning skulle ha rätt till arbete, bostad och fritid som alla andra i samhället. Detta ledde till diskussioner om avveckling av vårdhemmen och utveck-

lingsstörda personer började flytta till grupp-bostäder i vanliga bostadsområden. Strävan att integrera personer med utvecklingsstörning i samhället fortsatte under 90-talet och de stora vårdhemmen kunde stängas. Alltfler personer med utvecklingsstörning flyttade också vidare från ett rum i gruppboenden till egen lägenhet. Detta innebar nya möjligheter, men också nya krav för att kunna klara sin vardag.

... vård och träning för att bota "sjukdomen" utvecklingsstörning till ...

... rätt till arbete, bostad och fritid som alla andra i samhället och rätt att bli accepterad precis som man är.

Samhällets krav idag – ändrade villkor för alla

Nu bor och arbetar de allra flesta personer med utvecklingsstörning integrerade i samhället med olika mycket stöd beroende på vilka behov de har. En viktig förutsättning för att kunna leva på lika villkor som andra samhällsmedborgare är tillgång till väl fungerande hjälpmedel och en tillgänglig miljö.

Samtidigt som synen på personer med utvecklingsstörning har förändrats har också samhällets krav på medborgarna ökat. Idag kommer man inte långt på arbetsmarknaden med bara muskelstyrka. Det är självklart att alla ska kunna läsa och skriva.

Nummerlappar och blinkande kassanummer har gjort att en situation som förut var enkel att förstå nu har blivit svårförståelig.

Nya krav kan ge mindre delaktighet för många människor

I många olika sammanhang ställs krav på att man ska kunna hantera olika tekniska apparater som datorer, knapptelefoner och avancerade hushållsapparater. De nya "rättvisare" kösystemen med nummerlappar och blinkande kassanummer ställer många "nya" krav i en situation som tidigare var enkel att förstå. Dessa och andra nya krav gör att allt fler människor i dagens samhälle känner sig handikappade i allt fler situationer. Antalet personer med funktionsnedsättning i begåvningen har för den skull inte ökat. Istället är det **antalet begåvningsmässigt svåra situationer** som blivit fler.

Funktionshindrade personer ska själva begära stöd och service

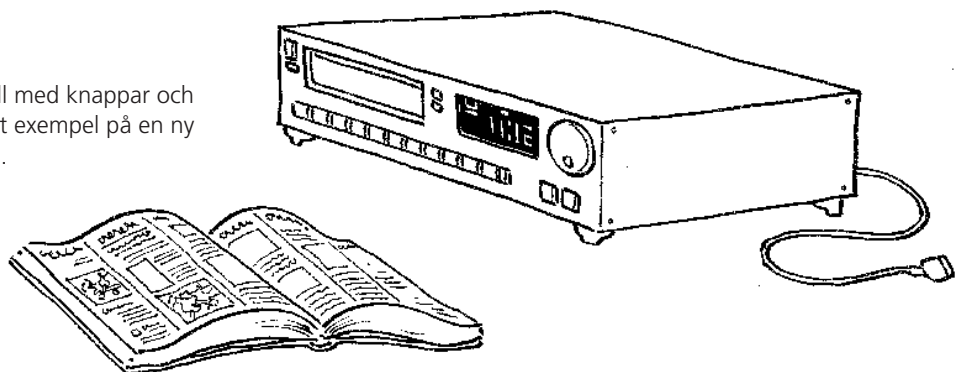
Samhällets förändrade attityder till personer med utvecklingsstörning har lett till att de fått ökade möjligheter att bestämma över sina liv och leva aktivt på samma villkor som andra. Detta har naturligtvis också gjort att personalens roll förändrats. Idag är personalens uppgift mer att stödja och att ge service än att vårda. Samhället förväntar sig att personerna med funktionshinder ska begära den service och det stöd de behöver och vill ha.

För utvecklingsstörda personer är detta många gånger **svårt just på grund av funktionsnedsättningen** och de speciella svårigheter den innebär. Till exempel att:

- sätta sig in i något personen inte varit med om själv,
- förstå och hantera tid,
- förstå och hantera abstrakta ord och begrepp,
- hålla olika alternativ i huvudet samtidigt och jämföra dem,
- förstå konsekvensen av ett beslut.

Detta gör det svårt för personen att planera, fatta beslut om och att fråga efter den service han vill ha.

Att titta på film med en video full med knappar och en tjock, obegriplig manual är ett exempel på en ny begåvningsmässigt svår situation.

DET ÄR VIKTIGT MED ORD!

Begåvningsstöd, begåvningshjälpmedel, begåvningsstödjande hjälpmedel, kognitiva hjälpmedel...

Vi har valt att använda ordet **begåvningsstöd** som övergripande beteckning för alla åtgärder som kompenserar den nedsatta begåvningen hos personer med utvecklingsstörning. Det kan handla om både anpassningar i miljön och hjälpmedel, men också om arbetsmetod och förhållningssätt. Ordet **begåvningshjälpmedel** använder vi som beteckning för det begåvningsstöd som är i form av någon produkt.

Begreppen **kognitivt stöd** och **kognitiva hjälpmedel** används alltmer, och har en bredare betydelse. Det är alla åtgärder som kompenserar kognitiva svårigheter, oberoende av vad som är orsak till svårigheterna. Många personer har kognitiva svårigheter av andra orsaker än utvecklingsstörning, till exempel efter en hjärnskada i vuxen ålder, på grund av sjukdom i nervsystemet eller demens. Kognitivt stöd kan till exempel vara stöd för att minnas, planera, förstå och hitta. Begåvningsstöd är alltså en del av det mer generella begreppet kognitivt stöd.

Begåvningsstöd i vardagen

En särskild kassa för den som inte kan använda nummerlappar skulle göra det lättare för många människor.

En person med utvecklingsstörning behöver få information om vad han kan fråga efter och hur de olika alternativen påverkar vardagen just för honom. Informationen måste ges på ett sätt så att personen **förstår den** och kan använda den som underlag för sitt beslut.

För personal är det en stor och viktig arbetsuppgift att **"översätta"** olika typer av information till en form som är användbar för personen med utvecklingsstörning. Det kan till exempel innebära att översätta skriven text till bilder.

Kan själv påverka sitt liv

Att förse personen med den här typen av begåvningsstöd leder till att han själv kan påverka sitt liv, till exempel bestämma vad han vill ha service med och vad han vill göra själv. Det kan röra stora frågor som vilken form av bostad personen vill ha och det kan gälla vardags-situationer som vad han vill äta till middag.

Personalen dammsuger hemma hos mig. Jag dammar.

Ett serviceavtal kan vara ett stöd för personen att komma ihåg hur man bestämt.

Två viktiga uppgifter

Personalens arbete innebär då två stora och viktiga arbetsuppgifter:

- Att ge den service som personen frågar efter.
- Att ge personen möjlighet att klara det han vill klara själv.

Det kan innebära att anpassa miljön eller att förse honom med ett hjälpmedel. Med rätt begåvningsstöd får han då hjälp med just det som är svårt och ingenting annat och kan leva ett mer självständigt och aktivt liv.

En video med få, begripliga knappar och med en manual i bilder gör att fler kan använda den självständigt.

Diskussionsfrågor

Roller

1. På vilket sätt tycker du att ditt arbete idag påverkas av "gamla traditioner" inom omsorgsverksamheten?
2. Vilka roller har du som personal gentemot den utvecklingsstörde personen? (Till exempel: mamma, kompis, arbetsledare, servicefunktion, rådgivare.)
3. Vilka roller har den utvecklingsstörde personen gentemot dig? (Till exempel: arbetsgivare, vårdtagare, arbetskamrat", beställare, barn.)
4. Ge exempel på hur olika inställning till roller i personalgruppen kan påverka arbetet!

Makt och ansvar

1. Gudrun, som bor i gruppbostad, ska på dans en kväll. Hon vill absolut välja kläder själv. Hon tar på sig kläder som personalen tycker är alldeles "fel" i färger och mönster. Personalen tycker inte att Gudrun ska behöva gå på dansen och utmärka sig med konstiga kläder. De försöker övertala henne att byta till något lämpligare.
  - a) Hur skulle du ha gjort i den situationen?
  - b) Vilken makt har du som personal över den utvecklingsstörde personen?
  - c) Vad bestämmer den utvecklingsstörde personen och vad bestämmer du?
  - d) Är du villig att släppa från dig makten?
  - e) Var går gränsen mellan att stödja och att utöva makt?
2. Kalle har sin dagliga verksamhet på dagcenter. En gång i veckan brukar Kalle åka buss till affären och handla tillsammans med några arbetskamrater och personal. En dag är det ont om personal och det är tal om att de inte kan åka iväg. Kalle säger då att han kan åka och handla själv. Personalen säger nej till detta och påminner Kalle om att han villade bort sig en gång för två år sedan när han var på stan själv.
  - a) Hur skulle du ha gjort?
  - b) Vilket ansvar har du för den utvecklingsstörde personen gentemot till exempel anhöriga?
  - c) Kan du tillåta den utvecklingsstörde personen att begå misstag? I så fall vilka?

Förutsättningar och krav

”Genom att kraven på personen
sänks eller att personen erbjuds
bättre förutsättningar att klara kraven,
kan han bli mer delaktig i sin vardag”

Som tidigare beskrivits är en persons möjlighet till delaktighet alltid beroende av både personens förutsättningar och miljöns påverkan och krav. Vid de tillfällen i en persons liv då kraven är för höga uppstår ett glapp – detta är handikappande situationer för personen. Genom att sänka kraven eller ge personen bättre förutsättningar att klara kraven kan glappet minskas eller helt försvinna. En persons förutsättningar kan förändras genom att han får tillgång till hjälpmedel som kompenserar de speciella svårigheterna. En person med utvecklingsstörning behöver få tillgång till hjälpmedel som kompenserar begåvningsnedsättningen och skapar möjlighet till utveckling.

Om personen dessutom har andra funktionsnedsättningar behövs hjälpmedel som kompenserar dessa. Det är då viktigt att hjälpmedlen för dessa funktionsnedsättningar är anpassade till personens begåvningsnedsättning.

En anpassad situation. Städningen är beskriven med bilder, moment för moment. Veckoschemat på väggen visar vilken dag som är städdag.

Situation anpassad till personens förutsättningar

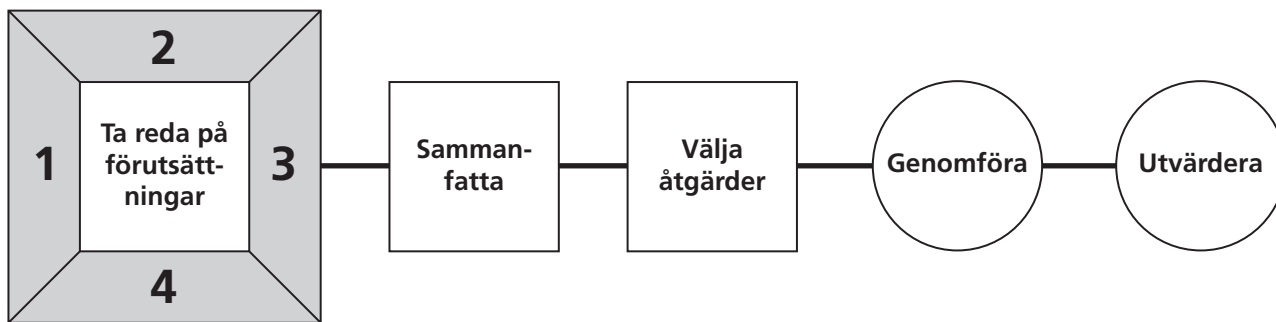
En situation kan ofta anpassas på flera sätt, till exempel:

- En viss dag i veckan bestäms till städdag – så att personen med utvecklingsstörning inte behöver bedöma när det är lämpligt att städa (= sänka kraven i situationen).
- Personen förses sedan med en tydlig arbetsbeskrivning i bilder som visar hur städningen går till, steg för steg (= utrusta med hjälpmedel). På detta sätt blir personen mer delaktig i städsituationen.

För att en person med utvecklingsstörning ska kunna vara så självständig som möjligt i sitt vardagsliv är det viktigt att ta reda på:

- I vilka situationer i personens vardagsliv är kraven högre än förutsättningarna, det vill säga vilka situationer är handikappande?
- Vilka begåvningsmässiga krav ställer olika situationer?
- Vilka begåvningsmässiga förutsättningar har personen?

Arbetsordning: Ta reda på vilka situationer som är handikappande för personen och vad det finns för förutsättningar i miljön och hos personen. Sammanfatta förutsättningarna. Prioritera vilken situation eller vilket generellt problem som ska åtgärdas och välj åtgärd. Genomför åtgärderna. Utvärdera.

Så skaffar ni kunskap

I det här kapitlet ger vi förslag på hur ni med hjälp av olika formulär praktiskt kan gå tillväga för att ta reda på en persons faktiska självständighet i vardagssituationer, hur ni kan ta reda på en persons begåvningsmässiga förutsättningar och vilka krav de olika situationerna ställer på personens begåvning. Genom att göra detta får ni mer kunskap samt redskap för att kunna öka personens självständighet i vardagslivet. Detta budskap är tyngdpunkten i materialet och i kapitlet lär ni er att arbeta med arbetsmodellen. Kapitlet kräver flera studietillfällen för att ni ska hinna med allt. Det är nu det praktiska arbetet med intervjuer, analyser och skattningar börjar.

I kapitlet presenteras fyra olika formulär:

- 1) För att ta reda på hur självständigt **personen själv** tycker att han genomför olika vardagsaktiviteter (formulär 1).

- 2) För att ta reda på hur självständigt **personen** tycker att personen genomför olika vardagsaktiviteter (formulär 2).
- 3) För att ta reda på hur personen använder sin begåvning i vardagliga situationer (formulär 3).
- 4) För att ta reda på begåvningsmässiga svårigheter i olika situationer (formulär 4).

Tänk på att inte kränka integriteten

Ni kommer genom de olika skattningarna att få mycket information om en eller flera personer med utvecklingsstörning. Det är då viktigt att tänka på att den information ni samlar förvaras på sådant sätt att personens integritet inte kränks. Det är också viktigt att minnas att syftet med skattningarna är att få en grund för vad som ska göras för att öka personens självständighet i vardagen. Det är väsentligt att insamlad information verkligen används i det syftet.

Skattning av självständighet
– vad tycker personen själv?

Plats för foto _____ Datum: _____
Namn: _____ Intervjuare: _____

Vad gör du hemma? _____ Hur mycket hjälp får du? _____
Morgon och kväll: _____
Väljer kläder _____
Kölar på väg _____
Köper mat _____
Lägger mat _____

1 2 3 4 5 6

1 = person gör allt
2 = person delvis praktiskt
3 = person delvis med stöd
4 = person får med person gör allt själv
5 = person får med, person gör allt själv

Skattning av självständighet
– vad tycker personalen?

Intervjuad (personens namn) _____ Ångslände (personens namn) _____
Intervjuare _____ Datum: _____

Morgon och kväll: _____
– Vaktning upp _____
– Väljer kläder (som inte, vad) _____
– Väljer ytterkläder (som, vad) _____
– Kölar på väg _____
– Ligger sig _____
– Räddar sig _____
– Skriver _____
– Skar i trädgårds _____
– Skrivs _____
– Räddar sig _____
– Skar i trädgårds _____

1 2 3 4 5 6

1 = person gör allt
2 = person delvis praktiskt
3 = person delvis med stöd
4 = person får med, person gör allt själv
5 = person får med, person gör allt själv

Skattning av hur begåvningen används
– symbolanvändning

ORDBLÄD:
Symbolanvändning: bild och ord används.

FÖRHÅLL:
Förstå att verktygen kan representera en viss enhet. Symbolen kan vara mer eller mindre användbar. Innehållsstruktur symboler är mer liknar den verkliga.

ANVÄNDNINGSGRÄNS:
För att vara ett godkänt material ska vara en form för att personen ska förstå och ha användning av det. Detta gäller i alla situationer där man vill vara användbar. Detta kan vara: text, bild, symbol, symbolanvändning eller olika sätt m.m.

3) Kan personen förstå att en person/ett fenomen/aktivitet kan ha representation i ett bild?

Hur vet du det?
– person _____
– förstå _____
– aktivitet _____
– bild _____

Förslag:
För att kunna representera ett fenomen eller en aktivitet i ett bild, bör det vara tydligt och lätt att förstå. Detta kan vara: text, bild, symbol, symbolanvändning eller olika sätt m.m.

Situationsanalys

Situation: _____
Önskt resultat: _____

Moment: _____
_____

Begåvningsmässiga svårigheter:
Symbolanvändning:
• Kan personen förstå ett bild?
• Kan personen förstå ett bild?
• Kan personen förstå ett bild?

Skattning:
• Kan personen förstå ett bild?
• Kan personen förstå ett bild?
• Kan personen förstå ett bild?

Skattning av självständighet

– vad tycker personen själv?

Det är personens upplevelse av sin egen situation som måste styra eventuella insatser. Det är viktigt att ta reda på vad personen själv tycker. Vilka vardagliga aktiviteter gör han och hur självständigt tycker han att han utför dem? Vad har han själv för önskemål om aktiviteter och vad tycker han är viktigast att klara självständigt?

De flesta personer med måttlig utvecklingsstörning kan beskriva hur de upplever sin vardag och det stöd de får av personal. De både **kan och vill** ha synpunkter på sitt liv och den hjälp de får.

Skattning görs för att ta reda på:

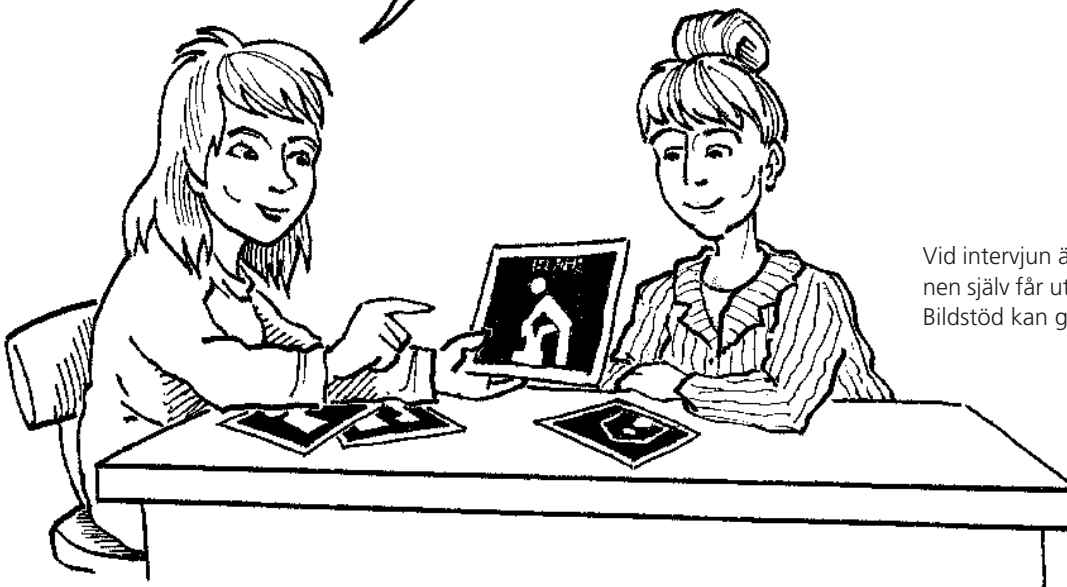
- vad personen själv tycker att han gör; hemma, på fritiden och på arbetet,
- hur självständigt personen tycker att han gör de olika aktiviteterna,

- vad han vill göra mer självständigt,
- vad han inte vill göra,
- vad han skulle vilja göra mer eller oftare.

Personens egen bedömning

Meningen är att skattningen ska ge en bild av vad personen själv upplever att han gör och hur mycket personalhjälp han får med att utföra aktiviteten. Den här skattningen gör personen tillsammans med en personal, en anhörig eller annan person. Han kan uppleva att det är konstigt att någon som känner honom väl ställer dessa frågor. För att undvika detta kan intervjuaren vara någon som han känner, men som inte träffar honom varje dag. Skattningen är **den utvecklingsstörde personens egen bedömning** av hur självständigt han klarar sin vardag. Det är sedan intressant att jämföra med hur personalen bedömer samma frågor, vilket görs senare i detta kapitel.

Jag går upp själv
och klär på mig själv.

Vid intervjun är det viktigt att personen själv får uttrycka vad hon tycker. Bildstöd kan göra det lättare.

Skattningsformulärens uppläggning

Materialet (formulär 1) är indelat i tre avsnitt:

- a) Hemma (1:1–1:8)
- b) Fritid (1:9–1:13)
- c) Arbete (1:14–1:21)

Om skattningen görs i bostaden använder ni **Hemma + Fritid**. Om skattningen görs i den dagliga verksamheten använder ni **Arbete**. För varje avsnitt finns färdiga förslag på aktiviteter (checklista) där ni ska försöka få med det mesta som personen gör.

Hur skattningen görs

Anpassa efter personen

Det kan vara svårt för en person med utvecklingsstörning att i en **intervjusituation** beskriva hur han upplever sin vardag och vad han vill förändra. Vid intervjutillfället kan det underlätta att **använda bilder**. Bilderna gör det lättare att komma ihåg och att komma på, att hålla kvar och rikta uppmärksamheten, att tydligt förstå valmöjligheter.

Om det är svårt för personen att svara på frågorna så kan det ha olika förklaringar. Han kan vara ovan vid att bli tillfrågad, ovan vid att tänka på vad han själv gör respektive vad han får hjälp med eller gör tillsammans med personal. En annan möjlig förklaring kan vara viljan att vara till lags när någon frågar.

Om det är svårt för personen att svara vid ett speciellt intervjutillfälle kan ni i stället **göra skattningen i vardagssituationerna**, när personen gör det han brukar göra. Det kan vara lättare för personen att svara på hur han upplever en situation och vad han eventuellt skulle vilja ha annorlunda, när han faktiskt är i just den situationen. Formulären behöver då finnas tillgängliga i personens vardag under en tid, så att ni kan passa på och prata om aktiviteterna i samband med att personen faktiskt gör olika aktiviteter. Även frågorna **Är det något som du inte vill göra?** och **Är det något mer som du vill göra?** kan ni då ta upp i situationerna och anknyta till miljön.

Formulären ska ses som **förslag** på intervjuformulär. Formulären är uppbyggda med rubriker med många olika förslag på aktiviteter, representerade med huvudsakligen Pictogrambilder. Om personen brukar använda en annan Pictogrambild än den föreslagna för en aktivitet, byter ni ut formulärets bild. Om personen är mer van vid andra bilder/symboler är det lämpligare att använda dem i stället för Pictogram. Tänk på att det handlar om just **förslag** på vanliga aktiviteter. Det är viktigt att före intervjun noga gå igenom formulären och vid behov anpassa dem till den person som ska intervjuas. En del aktiviteter kanske inte alls är aktuella för personen och ska då tas bort. Om personen gör något annat än det som finns med på formulären kompletterar ni dem med aktuella bilder eller med text för den som kan läsa.

Personen ska ha alla fakta redovisade på ett sätt som han förstår. Ett annat alternativ kan vara att använda formulärets övre del men att ta bort alla förslag på aktiviteter och enbart ha lösa bilder som personen får välja bland. De lösa bilderna kan sedan klistras upp på formuläret, varefter ni pratar om dem.

För att praktiskt kunna göra anpassningar av formulären behöver ni använda kopieringsapparat, sax och klister. Ni kan också använda dator för att göra anpassningarna, till exempel ta fram foton eller andra aktuella bilder. Det kan vara bra att kopiera/skriva ut lösa bilder på "gör själv", "med kompis", "med personal" och "personal gör" för att personen vid intervjutillfället själv ska kunna markera hur självständigt han utför aktiviteten (bilderna finns på **Kopieringsunderlag till formulär 1**).

Informera personen

- Ge formulären till personen och berätta varför det är bra att han fyller i dem. Berätta att du är intresserad av att veta vad personen tycker att han gör hemma, på fritiden och i sin dagliga verksamhet och hur mycket hjälp han får med att göra detta. Berätta också att han kan tala om vad han vill klara själv och vad han vill ha personalhjälp med att göra; om det är något han gör som han inte vill fortsätta med; samt ifall det är något annat han skulle vilja göra.

- Klargör att det är möjligt att säga nej till att delta i intervjun.

Intervjua personen

- Gå igenom skattningsformulären och fråga vad han brukar göra. Till exempel: **peka på vad du brukar göra hemma!**

Om ni har gjort egna skattningsformulär utan förslag på aktiviteter tar du med lösa bilder och frågar personen vad han brukar göra. Till exempel: **vad brukar du göra hemma? Finns det någon bild på det?**

Om personen har svårt att tolka en bild så berättar du vad den är tänkt att symbolisera.

- Fråga hur självständigt personen gör aktiviteten. Till exempel: **gör du det själv? Brukar du få hjälp med det?**

Markera tillsammans svaret på formuläret eller be personen att klistra in den bild på självständighetsgrad som är aktuell för den aktiviteten (gör själv, tillsammans med kompis, tillsammans med personal, personal gör).

Till nedanstående frågor kan ni använda formulären 1:8, 1:13 eller 1:21.

- När ni gått igenom alla aktiviteter som personen nämnt frågar du: **vad vill du göra själv?**

Längst upp på formuläret finns det tomma rutor markerade med "gör själv". I dessa tomma rutor finns möjlighet att fästa bilder på aktiviteten som personen nämner att han gör men vill göra mer självständigt. Referera gärna till sådant som personen nämnt under själva intervjun eller sådant som han sagt eller visat vid andra tillfällen.

- Fråga också: **är det något som du inte vill göra?** Mitt på formuläret finns det rutor som är överkryssade. Här finns möjlighet att fästa bilder på aktiviteter som personen säger att han inte vill göra. Kryssa gärna över bilderna när de fästs på de tomma rutorna.

- Sist frågar du: **är det något mer som du vill göra?** Längst ner på formuläret finns det tomma rutor. Här finns möjlighet att fästa bilder på aktiviteter som personen sä-

ger att han vill göra. Som stöd för att svara på detta kan du använda de bilder som ej markerats i formulären eller ha med andra bilder på aktiviteter (exempelvis Pictogram-bilder eller foton).

Efter intervjun

- Kopiera de ifyllda formulären så att personen kan ha kvar egna exemplar.

The image shows three overlapping copies of a questionnaire form titled "Skattning av självständighet - vad tycker personen själv?". The forms are numbered 1:8, 1:13, and 1:21. Each form has sections for "Vad gör du hemma?", "Hur mycket hjälp får du?", and "Vad gör du på din fritid?". The forms include icons for various activities and a grid for marking the level of independence.

Med hjälp av olika formulär kan du genom intervjun ta reda på hur den utvecklingsstörde personen själv upplever sin vardag: hemma, på fritiden eller på arbetet. Formulären består av flera sidor med förslag på aktiviteter att fråga om.

Arbetsuppgifter

- 1) Skriv ut och kopiera formulär 1. **Skattning av självständighet – vad tycker personen själv?** till alla i personalgruppen. Gå igenom det gemensamt och diskutera med varandra om något är oklart.
- 2) Välj en person som du vill intervjua. Bestäm tillfälle för intervjun.
- 3) Använd formulär 1, anpassa det vid behov.
- 4) Intervjua personen.

VID NÄSTA UTBILDNINGSTILLFÄLLE

- 1) Redovisa hur intervjun gjordes.
- 2) Hur fungerade det att intervjua med formulären? Var det svårt/lätt? Om något inte fungerat så bra, ge er tid att analysera varför och försök hitta en bättre lösning.
- 3) Redovisa resultatet av intervjun.
- 4) Har ni fått reda på något som ni tycker att ni inte visste förut? I så fall vad?

Spar skattningen för att använda den vid sammanställningen i kapitel 4.

Skattning av självständighet

– vad tycker personalen?

För att kunna öka självständigheten i vardags-situationer är det viktigt att ta reda på vad personen gör **själv** och vad han **får hjälp med**. Det är vanligt att personal hjälper till olika mycket och att de delvis har olika uppfattning om vad personen faktiskt gör själv.

Skattningen görs för att ta reda på:

- vad personalen tycker att personen gör; hemma, på fritiden och på arbetet,
- hur självständigt personalen tycker att han gör de vardagliga aktiviteterna,
- vad personen får stöd med och på vilket sätt stödet ges, till exempel hur aktiv personalen är och om personen använder något hjälpmedel,
- om personalen har olika uppfattning om vad personen gör själv,
- om personalen stödjer olika i samma situation.

Personalens bedömning

Meningen är att skattningen ska ge en bild av **nuläget** – hur det brukar vara. Det är alltså väsentligt att försöka svara på hur det verkligen går till, och inte vad man som personal tror att personen kan göra. Den här skattningen ska göras av personalen – på personens arbetsplats eller hemma. Skattningen är **personalens bedömning** av hur självständigt personen klarar sin vardag, det vill säga hur mycket stöd personen får. Om det vid skattningen framkommer att personal har **olika** uppfattning om det stöd som personen får, är det värdefullt att ägna tid åt att prata om vad som ligger bakom detta. Det är förstås intressant att jämföra med hur personen själv bedömer motsvarande frågor, vilket vi tittat närmare på tidigare i detta kapitel (formulär 1).

Med hjälp av skattningen kan personalen tydligare se vilka situationer som är ”frågetecknen”, det vill säga där man faktiskt inte har tänkt på hur självständigt personen klarar en situation. Personalen kan också få information om det förekommer situationer där personen ”gör allt själv” men där personalen ifrågasätter om resultatet blir tillräckligt bra. Personalens skattningsresultat är, tillsammans med resultatet från intervjun med personen själv (formulär 1), en hjälp för att avgöra vilka situationer som ska prioriteras när det gäller att öka personens självständighet.

Med hjälp av olika formulär kan man genom intervjun ta reda på hur personalen ser på den utvecklingsstörde personens självständighet: hemma, på fritiden eller på arbetet. Formulären består av flera sidor med förslag på aktiviteter att fråga om.

Skattning av självständighet
– vad tycker personalen?

Formulär 1-1
Hemma

Intervjuad: _____ Ångående: _____
(personens namn) (personens namn)

Intervjuare: _____ Datum: _____

Morgen- och kvällsrutin:	1	2	3	4	5	H	Kommentar
– Vaktninga upp							
– Väja kläder (svea, tröja, shorts)							
– Väja ytterkläder (svea, väskor)							
– Kisa påbå sig							
– Lägga sig							

Hjälpen:

– Klara toalettböcker

– Badstolscha

– Tvätta/häva häret

– Borsta tänderna

– Raka sig

1 = personal gör allt
2 = personal stödjer praktiskt
3 = personal stödjer med ord
4 = personal finns med, personen gör
5 = personal ej med, personen gör allt själv

24 Detta formulär ingår i Grupp

Skattning av självständighet
– vad tycker personalen?

Formulär 2-1
Fritid

Intervjuad: _____ Ångående: _____
(personens namn) (personens namn)

Intervjuare: _____ Datum: _____

Aktivitet i hemmet	1	2	3	4	5	H	Kommentar
– Passa tidbestämd aktivitet (t.ex. specialit tv-program)							
– Slåta video, handspelar, cd							
– Handarbete							
– Använda dator							

1 = personal gör allt
2 = personal stödjer praktiskt
3 = personal stödjer med ord
4 = personal finns med, personen gör allt själv
5 = personal ej med, personen gör allt själv

H = personen använder hjälpmedel vid genomförandet

27 Detta formulär ingår i Grupp om bet - en väg till begynnande, Hjälpmedelskatalog 2004

Skattning av självständighet
– vad tycker personalen?

Formulär 2-2
Arbetsdaglig verksamhet

Intervjuad: _____ Ångående: _____
(personens namn) (personens namn)

Intervjuare: _____ Datum: _____

Huvudsaklig sysselsättning/arbetsuppgift:	1	2	3	4	5	H	Kommentar
–							
–							
–							
–							
–							

Rutinuppgifter:

– Koka kaffe

– Slåda grusgrum

– Vattna blommor

–

–

1 = personal gör allt
2 = personal stödjer praktiskt
3 = personal stödjer med ord
4 = personal finns med, personen gör allt själv
5 = personal ej med, personen gör allt själv

H = personen använder hjälpmedel vid genomförandet

30 Detta formulär ingår i Grupp om bet - en väg till begynnande, Hjälpmedelskatalog 2004

Skattningsformulärens uppläggning

Materialet (formulär 2) är indelat i tre avsnitt:

- 1) Hemma (2:1–2:3)
- 2) Fritid (2:4–2:6)
- 3) Arbete (2:7–2:8)

Om skattningen görs i bostaden använder ni **Hemma + Fritid**. Om skattningen görs i den dagliga verksamheten använder ni **Arbete**. I varje avsnitt finns en lista, där ni ska försöka få med det mesta som personen gör.

Formulären är uppbyggda som checklistor med vardagliga aktiviteter. Listorna är påbörjade med förslag på rubriker och på aktiviteter under varje rubrik. Här är det viktigt att tänka på att det handlar om just **förslag** på aktiviteter. Om personen gör något annat eller mera skrivs detta in på checklistan. Vid varje aktivitet som personen gör, eller kommer i kontakt med, skattas hur mycket personalstöd personen brukar få för att genomföra aktiviteten.

Hur självständigt personen utför en aktivitet skattas enligt en skala där:

1 = personal gör allt

Personen är närvarande men personal utför allt.

2 = personal stödjer praktiskt

Personen gör själv en del men personal utför delar av aktiviteten som till exempel att ta fram lämplig utrustning, mäta, väga och så vidare.

3 = personal stödjer med ord

Personen gör allt själv men får stöd genom att personal till exempel svarar på frågor, ställer ledfrågor, hänvisar till arbetsbeskrivning. Personal gör däremot ingenting praktiskt utan har "händerna på ryggen".

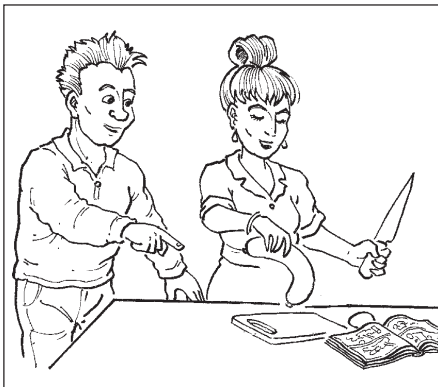
4 = personal finns med, personen gör allt själv

Personal är närvarande men stödjer ej med vare sig praktiskt arbete eller med ord.

5 = personal ej med, personen gör allt själv

Personen gör allt själv och personal finns ej närvarande.

Bedömningsskalan 1 till 5:

1 = personal gör allt

2 = personal stödjer praktiskt

3 = personal stödjer med ord

4 = personal finns med, personen gör allt själv

5 = personal ej med, personen gör allt själv

På skattningsformat finns en ruta för hjälpmedel (H)

Om personen använder hjälpmedel (till exempel bildstöd, färgmarkeringar, förenklade beskrivningar, tekniska hjälpmedel eller andra anpassningar) vid någon aktivitet fylls denna ruta i.

På skattningsformat finns en plats för kommentarer

Här finns möjlighet att skriva:

- om den intervjuade inte vet hur mycket stöd en person får,
- om personen gör samma uppgift olika vid olika tillfällen,
- om det är något speciellt i situationen som den intervjuade vet ställer till problem, till exempel att ta initiativ,
- om den intervjuade bedömer att personen behöver eller efterfrågar personalens stöd med bedömning för att resultatet ska få tillräckligt bra kvalitet. Det kan till exempel handla om att dammsuga tillräckligt rent, att inte koka potatisen för länge och så vidare. Personen kanske gör dessa saker alldeles själv men har svårt att själv bedöma om det blir "tillräckligt bra" resultat eller veta vad han ska göra för att få ett önskat resultat.

Hur skattningen görs

Vi föreslår att ni intervjuar varandra, två och två, i personalgruppen. Detta därför att många intressanta diskussioner kan starta vid intervjutillfällena. Den som blir intervjuad måste beskriva med ord precis hur han tycker det går till i vardagliga situationer och den som intervjuar måste försöka förstå och tolka, och "översätta" till siffror i skattningen. Självtändigheten bedöms efter det minst fördelaktiga, det vill säga om personen klarar det mesta själv men behöver praktisk hjälp med ett moment blir självständigheten 2 = personal stöd-ger praktiskt.

Det har visat sig att när man börjar fundera närmare på vad man som personal gör och vad personen själv gör, kan det vara svårt att veta hur det egentligen går till. Det gäller då att inte nöja sig med allmänna formuleringar som "jag brukar hjälpa honom med det" eller "det gör vi tillsammans". Ni måste försöka gå vidare och ta reda på precis hur hjälpen ges och vad "tillsammans" egentligen betyder.

För att få en bred kunskap om hur självständig personen är i sitt vardagsliv kan det vara intressant om flera i personalgruppen intervjuar varandra om samma person.

Har ni inte möjlighet att intervjuar varandra kan en i personalgruppen istället fylla i skattningen på egen hand.

Vid intervjutillfället

- Fråga den du intervjuar vilka vardagliga aktiviteter den utvecklingsstörde personen brukar göra. Skriv till det som fattas. Om det är någon aktivitet på listan som personen aldrig kommer i kontakt med, så stryker du den. Antagligen är det mest i fritidssavsnitten du kan behöva stryka - till exempel är det många som aldrig någonsin handarbetar.
- Gå igenom varje aktivitet och markera hur självständigt personen utför den. Du kan genom att kryssa för en 1:a även få med de aktiviteter som förekommer i personens liv men som han själv inte deltar aktivt i.
- Kryssa i rutan för hjälpmedel (H), om personen använder hjälpmedel vid genomförande av den aktuella aktiviteten.
- Skriv i kommentarer om det är aktuellt.
- När du gjort checklistan färdig tittar du efter vilka aktiviteter som personen inte klarar så självständigt. Det vill säga de som du bedömt som 2:or och 3:or.

Arbetsuppgifter

- 1) Skriv ut och kopiera formulär 2. **Skattning av självständighet – vad tycker personalen?** till alla i personalgruppen. Gå igenom det gemensamt och diskutera med varandra om något är oklart.
- 2) Välj en kollega som du vill intervjua angående den person ni bestämt er för att ta reda på mer om. Bestäm tillfälle för intervju.
- 3) Använd formulär 2 och intervjua kollegan.

Om flera i personalgruppen intervjuas om samma person med utvecklingsstörning, är det bra om intervjusvaren sammanställs innan nästa utbildningstillfälle. Detta för att ni lättare ska kunna jämföra resultaten. Det kan göras till exempel genom att ni i ett nytt formulär skriver in med olika färger vad olika personal tycker.

VID NÄSTA UTBILDNINGSTILLFÄLLE:

1. Redovisa resultatet av intervjun.
2. Har ni fått reda på något som ni tycker att ni inte visste förut? I så fall vad?
3. Visade det sig att ni hade olika uppfattningar om hur självständigt personen utför olika vardagsaktiviteter och vilket stöd ni som personal ger? I så fall vad? Vad kan det bero på?
4. a) Vad är svårt för personen i de aktuella situationerna?
b) Vilka av svårigheterna kan bero på begåvningsnedsättningen?
5. a) Vilka aktiviteter tror ni att personen skulle vilja klara mer självständigt?
b) Vilka aktiviteter tror ni personen skulle kunna klara mer självständigt?

Spar skattningen för att använda den vid sammanställningen i kapitel 4.

Skattning av självständighet – vad tycker personalen?		Formulär 2.1						
Intervjuad (personens namn)	Angående (personens namn)							
Intervjuare	Datum	Hemma						
		1	2	3	4	5	H	Kommentar
Morgon- och kvällsrutin:								
– Vakna tidiga upp								
– Väja kläder (saxa tröja, remsor)								
– Väja ytterkläder (saxa, väskor)								
– Klä på sig								
– Lägg på sig								
Hygien:								
– Klara toalettbesök								
– Badstoucha								
– Tvätta/hå håret								
– Borsta tänderna								
– Raka sig								
1 = personal gör allt		H = personen använder hjälpmedel vid genomförandet						
2 = personal stöder praktiskt								
3 = personal stöder med ord								
4 = personal finns med, personen gör allt själv								
5 = personal ej med, personen gör allt själv								

24 Detta formulär ingår i Grupp om livet – en väg till begreppsfattigt, Hjälpmedelsstruktur 2004

Skattning av självständighet – vad tycker personalen?		Formulär 2.2						
Intervjuad (personens namn)	Angående (personens namn)							
Intervjuare	Datum	Fritid						
		1	2	3	4	5	H	Kommentar
Aktivitet i hemmet:								
– Passa söbbeständ aktivitet (i sin specialiserad betedningsprogram)								
– Skatta video, bandspelare, cd								
– Handarbete								
– Använda dator								
1 = personal gör allt		H = personen använder hjälpmedel vid genomförandet						
2 = personal stöder praktiskt								
3 = personal stöder med ord								
4 = personal finns med, personen gör allt själv								
5 = personal ej med, personen gör allt själv								

27 Detta formulär ingår i Grupp om livet – en väg till begreppsfattigt, Hjälpmedelsstruktur 2004

Skattning av självständighet – vad tycker personalen?		Formulär 2.3						
Intervjuad (personens namn)	Angående (personens namn)							
Intervjuare	Datum	Arbetsdagar verksamhet						
		1	2	3	4	5	H	Kommentar
Huvudsaklig sysselsättning/arbetsuppgift:								
–								
–								
–								
–								
Rutinuppgifter:								
– Koka kaffe								
– Städa grupperum								
– Vattna blommor								
1 = personal gör allt		H = personen använder hjälpmedel vid genomförandet						
2 = personal stöder praktiskt								
3 = personal stöder med ord								
4 = personal finns med, personen gör allt själv								
5 = personal ej med, personen gör allt själv								

30 Detta formulär ingår i Grupp om livet – en väg till begreppsfattigt, Hjälpmedelsstruktur 2004

Skattning av hur begåvningen används

I kapitel 1 beskrev vi hur samhällets syn på personer med utvecklingsstörning skiftat mycket under 1900-talet. Samhällets attityder speglar också varför man vill mäta begåvning och vilka mätmetoder som använts. Långt fram på 1900-talet användes bedömning av begåvning främst för att särskilja personer med utvecklingsstörning för olika typer av omsorgsvård. Tillsammans med olika medicinska bedömningar var intelligenstest en naturlig del av bedömningen av den utvecklingsstörde personen.

Nya möjligheter till begåvningsbedömning

Under 1980-talet kom andra möjligheter till begåvningsbedömning än de som bygger på intelligenskvotsbegreppet. Det blev möjligt att mer noggrant bedöma en persons begåvning inom olika områden, till exempel tidsuppfattning och antalsuppfattning samt hur personen använder sin begåvning i vardagen. Vid denna tid började man alltmer betona det ”relativa handikappbegreppet” det vill säga att handikappets omfattning alltid är i relation till funktionsnedsättningen och miljöns krav. Med detta synsätt blev det tydligt att också begåvningshandikapp är relativt och möjligt att både analysera och kompensera. Begåvningsbedömning började uppmärksammas som en nödvändig pusselbit för att minska de handikappande konsekvenserna av funktionsnedsättningen.

Vad är funktionell begåvning?

Det är möjligt att bedöma en persons begåvningsmässiga förutsättningar genom att göra en begåvningsprofil. Gunnar Kylén som varit knuten till FUBs forskningsstiftelse ala har arbetat fram en begåvningsmodell. Modellen bygger på Thurstones begåvningssteori samt Piagets teori om begåvningsstadier. Med Kyléns teori kan begåvningsnedsättningen beskrivas nyanserat. Med begåvningskattning-

ar efter Kyléns teori får man information om hur personen i vardagen använder sin begåvning och sina erfarenheter. Detta brukar man kalla personens funktionella begåvning. Genom många och varierande erfarenheter kan personen utnyttja sin begåvning maximalt. På detta sätt kan en person även i vuxen ålder öka sin funktionella begåvning.

Vad används begåvningen till?

Nedan beskriver vi mycket kortfattat och förenklat hur begåvningen används. Om ni vill läsa mer eller friska upp era kunskaper finns en lista över litteratur, videofilmer och annat material på sidan 67.

Med hjälp av begåvningen byggs verklighetsuppfattningen upp. Med begåvningsens hjälp **sorteras** alla de sinnesintryck som kommer in. Sorteringen sker i fem olika kategorier beroende på vilken karaktär erfarenheterna har.

De olika kategorierna är:

Rum

Tid

Kvalitet

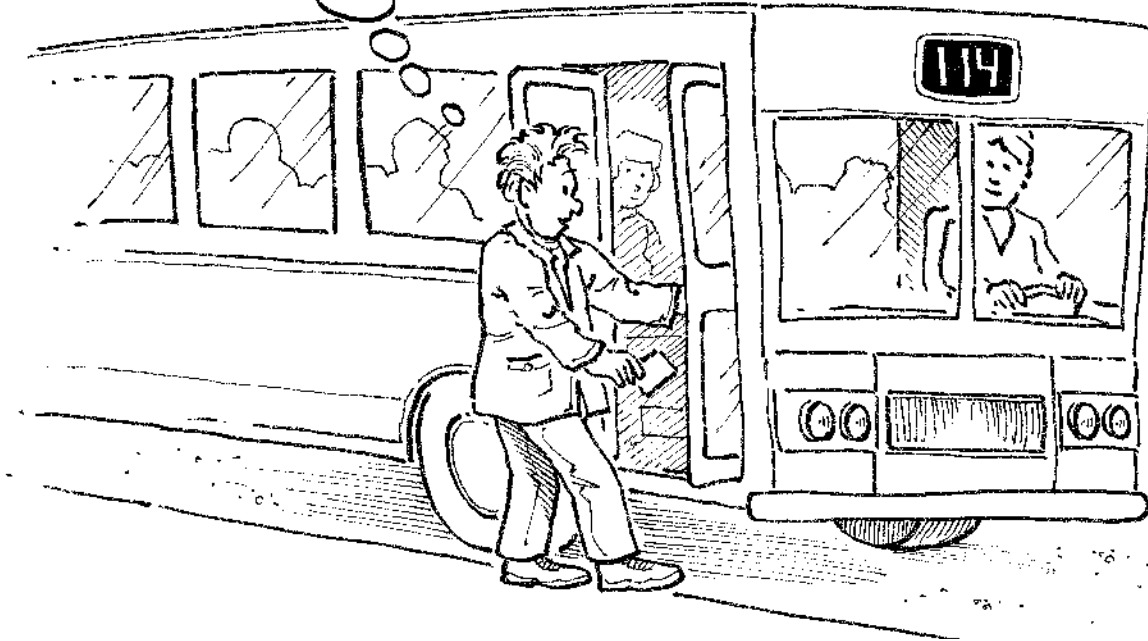
Kvantitet

Orsak

Med hjälp av begåvningen **symboliseras** också de intryck som kommer in. Symbolisering innebär att verkligheten på olika sätt avbildas, representeras mentalt, som inre bilder eller ord. Det är ett viktigt stöd för det egna tänkandet och för kommunikationen. Även symbolisering sker i de fem kategorierna. För att kunna nå ett visst bestämt mål **används**, med hjälp av begåvningen, de sorterade erfarenheterna och kunskaperna, det vill säga man opererar med dem. Man kan göra så kallade handlings- och tankeoperationer. Även användningen sker i de fem kategorierna. Begåvningen utvecklas från det att vi föds till dess vi är 16–18 år. Sortering, symbolisering och

Nu ska jag åka buss!

Exempel på tidsuppfattning: personen förstår och överblickar endast det som finns här och nu.

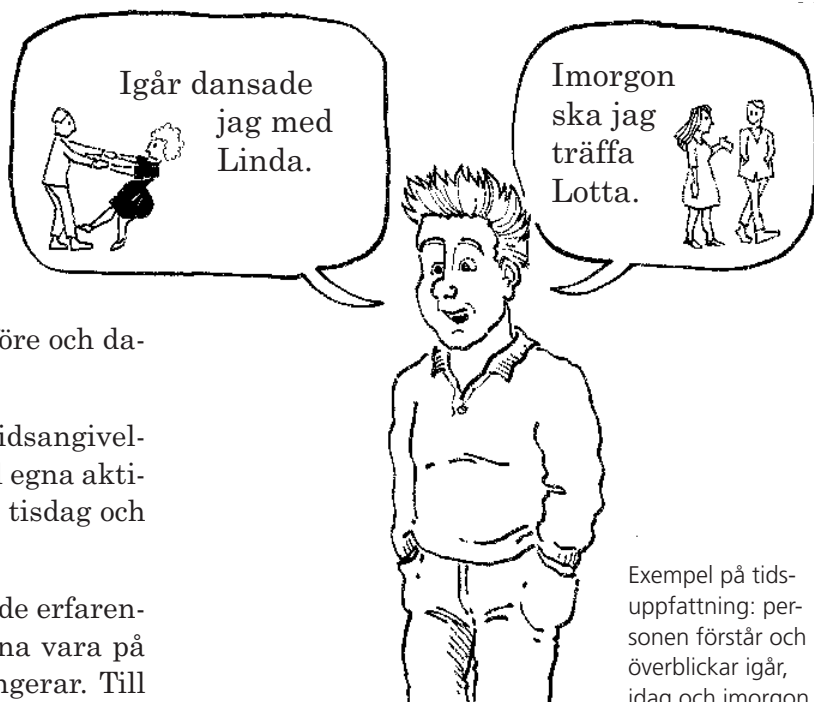
användning görs på en ökande abstraktionsnivå under utvecklingsåren. En normalbegåvad person utvecklas genom fyra abstraktionsnivåer. När vi nått ungefär 18 års ålder blir abstraktionsgraden inte större men vi fyller fortfarande på med mer erfarenheter. Ökad mängd av erfarenheter gör att man kan använda sin grad av begåvning på ett mer funktionellt sätt.

exempel: För en person som inte förstår abstrakta symboler som siffror och bokstäver måste inköpslistan till affären vara försedd med bilder på de varor som ska köpas. Om det är mer än en sak av varje måste rätt antal vara avbildade, till exempel tre bilder av en banan istället för siffran tre och bananer skrivet med bokstäver.

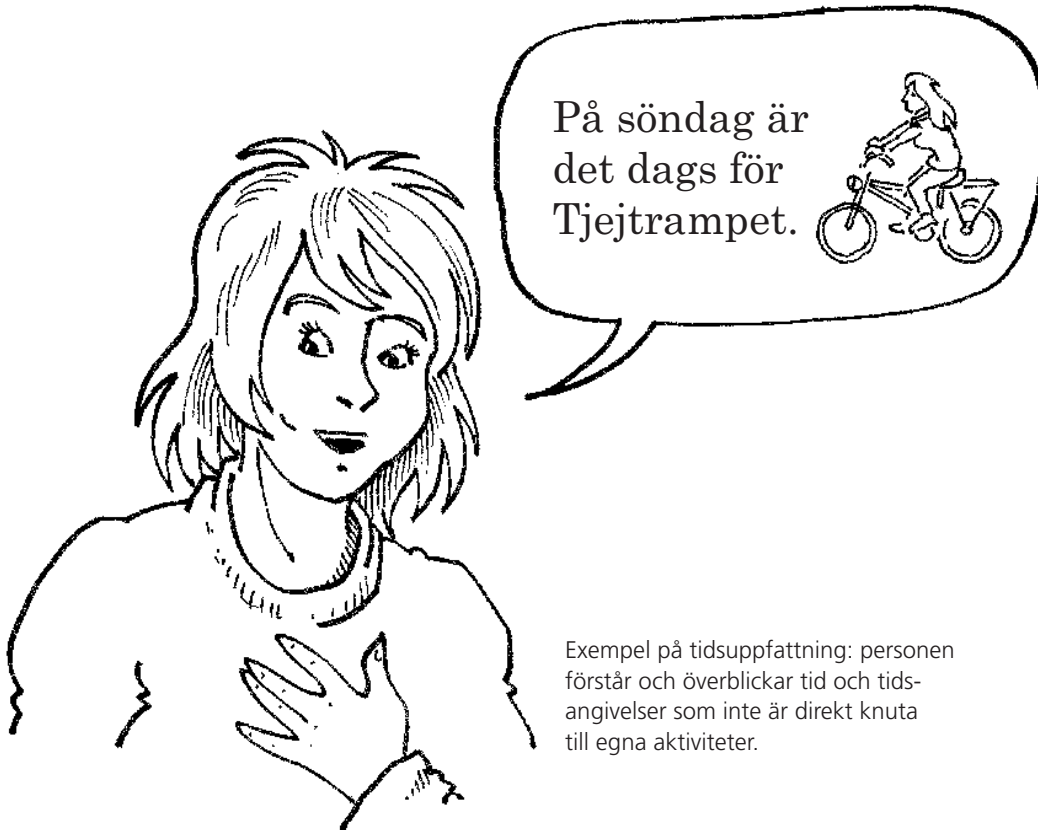
Exempel på ökande abstraktionsförmåga vad gäller tidsuppfattning:

- att enbart förstå och kunna överblicka det som finns här och nu,
- att förstå och överblicka dagen före och dagen efter,
- att förstå och överblicka tid och tidsangivelser som inte är direkt knutna till egna aktiviteter, det vill säga på måndag, tisdag och så vidare.

För att kunna förstå och ta till sig de erfarenheter man får måste erfarenheterna vara på den abstraktionsnivå där man fungerar. Till

Exempel på tidsuppfattning: personen förstår och överblickar igår, idag och imorgon.

Exempel på tidsuppfattning: personen förstår och överblickar tid och tidsangivelser som inte är direkt knuta till egna aktiviteter.

Vad innebär begåvningsnedsättning?

Den som har begåvningsnedsättning har lägre abstraktionsförmåga än vad som är normalt för en person i den åldern. Detta innebär att personen ordnar, symboliserar och använder intryck på ett enklare och mer konkret sätt. Dessutom har personen nedsättning i korttidsminnets kapacitet. Varje sinnesintryck slussas via korttidsminnet till bearbetning i begåvningen. Nedsättning i korttidsminnets kapacitet gör att personen inte kan "slussa vidare" så många intryck samtidigt. Begåvningsnedsättningen i sig påverkar inte känslor, behov, känslobearbetning, attityder och självkänsla. Däremot påverkas dessa funktioner naturligtvis av det bemötande personen får.

Från teori till praktik

Personal som arbetar tillsammans med personer med utvecklingsstörning har ofta en god teoretisk kunskap om begåvning och begåvningsnedsättning. Att utifrån dessa kunskaper ta reda på en **individens abstraktionsförmåga** och se vad detta får för **praktiska konsekvenser i vardagen** har däremot visat sig vara svårt. Många konflikter i vardagen, initiativlöshet och aggressivitet bottenar i att personen med utvecklingsstörning inte förstår eller inte känner sig respekterad. Det krävs

en samverkan mellan personen med utvecklingsstörning och personal på den utvecklingsstördes personens villkor. Det blir lika fel för personen om han ställs inför krav som är för stora som om han får alltför låga begåvningsmässiga krav. Det är viktigt att även en person med funktionsnedsättning får utföra det han klarar själv i en vardaglig aktivitet fast han kanske behöver hjälp med några moment.

Personalens kunskap – personens möjligheter

Många personer med begåvningsnedsättning har med träning lärt sig att hantera många vardagliga situationer på ett fungerande sätt – utan att för den skull egentligen förstå. Det kan leda till att personen upplevs som mindre funktionshindrad och förutsätts klara situationen lika bra även om någon förutsättning förändras. En person kan till exempel klara att åka till sin dagliga verksamhet självständigt, men klarar det inte om busslinjen eller tidtabellen ändras. Genom att veta vad varje person med begåvningsnedsättning faktiskt har begåvningsmässiga förutsättningar att klara blir kraven mer realistiska och möjligheten att kompensera funktionsnedsättningen större.

Att informera en person med utvecklingsstörning om ändrade planer kan vara svårt. Många gånger försöker man förklara med fler ord om personen inte förstår och allt blir bara mer förvirrat.

Hur kan man gå tillväga?

Om ni i skattningarna av självständighet i vardagsaktiviteter (formulär 1 och 2) ser att det är några aktiviteter som den utvecklingsstörde personen har svårt att klara själv – och ni tror att svårigheterna är beroende av begåvningen – kan det vara till hjälp att försöka analysera vilka begåvningsmässiga förutsättningar personen har. Skattningarna kan också ge ett underlag till hur begåvningsstöd skulle kunna vara utformat för att underlätta för personen att förstå och kontrollera sin vardag mer självständigt. De kan även ge tips om hur ni kan instruera och demonstrera för den utvecklingsstörde personen så att han har bäst möjlighet att förstå. Ni har till hjälp ett material för att skatta hur den utvecklingsstörde personen inom vissa områden använder sin begåvning i vardagen (formulär 3:1–3:24).

Ingen fullständig kartläggning

Skattningen görs för att ta reda på **hur personen använder sin begåvning inom vissa speciella områden** och är inte en fullständig kartläggning eller en fullvärdig begåvnings-skattning.

Hur personen använder sin begåvning på dessa utvalda områden påverkar hur han gör i många olika situationer i vardagen.

Skattningsformulärens uppläggning

Skattningen av hur begåvningen används utgår från Kyléns begåvningsteori (Kylén, 1981). Vissa förenklingar och begränsningar är gjorda. De rubriker som används följer inte helt Kyléns indelning eller namn. Rubrikerna är mer indelade efter praktiska användningsområden. Formulären består av rubriker och stödfrågor. Frågorna är ordnade så att de under varje rubrik börjar med det som är begåvningsmässigt lättast och går till det svårare. Frågorna täcker begåvningsnivåer som ungefär motsvarar B-nivå upp till låg C-nivå enligt Kyléns indelning. Under varje rubrik finns det dessutom beskrivet vid vilka tillfällen det kan

vara bra att veta hur personen använder sin begåvning inom just detta område.

Avsikten är inte att materialet ska användas för att bestämma begåvningsnivå. Uppgifterna är valda för att ge viktig information om på vilket sätt begåvningsstöd och hjälpmedel till personen med utvecklingsstörning ska vara utformade för att vara användbara.

Hur skattningen görs

Skattningen bygger i första hand på **vad ni som personal vet** om hur personen brukar göra för att lösa uppgifter. Tänk först igenom vad ni vet om hur personen brukar agera i olika situationer. Mycket information om hur personen använder sin begåvning finns redan, det gäller bara att med hjälp av formulären strukturera den. För varje fråga är det viktigt att **beskriva hur personen gör**, att ge exempel. Det är också viktigt att ni kan ge exempel på att personen löser ett motsvarande problem på samma sätt i flera olika situationer. Om det bara händer i en situation kan det vara en förmåga som personen tränat speciellt i denna situation och inte kan överföra till andra sammanhang.

En person som utan hjälp dukar bordet för fem personer kan inte säkert hantera antalet fem i andra sammanhang, till exempel lägga fem skruvar i varje påse på arbetet. Egentligen förstår han då inte antalet fem, utan dukar genom att jämföra parvis: en tallrik till en person.

Skattningen görs enskilt eller tillsammans med en arbetskamrat. Ni kommer antagligen att märka att ni inte kan besvara alla frågor direkt. Ni kan behöva ta närmare reda på precis hur personen gör i en situation. Det går att utgå från de förslag som finns i skattningsmaterialet (formulär 3) på vardagssituationer där den aktuella förmågan används. Där finns också förslag på hur ni kan fråga för att ta reda på personens sätt att använda förmågan. Ni kan naturligtvis också själva välja andra situationer som naturligt inträffar när ni vill ta reda på mer om personens förmåga.

Arbetsuppgifter

1. Skriv ut och kopiera formulär 3 **Skattning av hur begåvningen används** till alla i personalgruppen. Gå igenom det gemensamt och diskutera med varandra om något är oklart.
2. Välj ut någon eller några delar som är aktuella att fördjupa er i. Skatta med hjälp av formulär 3 hur personen använder sin begåvning inom de aktuella delarna.

VID NÄSTA UTBILDNINGSTILLFÄLLE:

1. Redovisa vad ni kommit fram till och hur.
2. Har ni fått reda på något som ni tycker att ni inte visste förut? I så fall vad?
3. Vad får det för konsekvenser vad gäller personens möjlighet till självständighet?
4. Spara uppgifterna till sammanställningen i kapitel 4.

Skattning av hur begåvningen används
– symbolanvändning

OMRÅDE: Symbolanvändning: bild- och ordförståelse.

FÖRMÅGA: Förstå att verkligheten kan representeras av en symbol. Symbolen kan vara mer eller mindre abstrakt. Ju mindre abstrakt symbol ju mer liknar den verkligheten.

ANVÄNDNINGSOMRÅDE: För att veta hur grafiskt material ska vara utformat för att personen ska förstå och ha användning av det. Detta gäller i alla situationer där man vanligen använder skriven text: brev, tidningar, informationsmaterial av olika slag m.m.

1) Kan personen förstå att en person/ett föremåls aktivitet/känsla kan representeras i ett foto?

FÖR Provtid

Skattning av hur begåvningen används
– sortering

OMRÅDE: Sortering i kategorier.

FÖRMÅGA: Förstå att till exempel föremål, personer eller aktiviteter kan ha gemensamma egenskaper och därför kan föras ihop i grupper, kategorier.

ANVÄNDNINGSOMRÅDE: För att stötta personen att förstå, kunna i och använda sin omgivning är det viktigt att veta hur personen själv delar in sin värld.

FÖR Provtid

Skattning av hur begåvningen används
– samband

OMRÅDE: Samband.

FÖRMÅGA: Att förstå samband.

ANVÄNDNINGSOMRÅDE: För att i all kontakt med personen veta hur han förstår samband i sin omvärld och hur han...

1) Kan personen i flera led? Hur många led?

Hur vet du det?

OMRÅDE: Tid.

FÖRMÅGA: Att förstå och kunna hantera tid.

ANVÄNDNINGSOMRÅDE: För att vid samtal med och information till personen veta vilka tidsbegrepp personen förstår och hur lång tidsperiod han kan överleva. Vid planering av tid, till exempel dagen, helgen, semestern, veta på vilket sätt personen upplever tiden med strukturerade aktiviteter.

Skattning av hur begåvningen används
– mängd, antal, siffror

OMRÅDE: Mängd, antal, siffror.

FÖRMÅGA: Förstå att siffror representerar ett visst antal enheter i verkligheten.

1) Kan personen ta fram rätt antal genom att jämföra en mat-en konkret? Upp till vilket antal?

Hur vet du det? Ge...

FÖR Provtid

Skattning av hur begåvningen används
– pengar

OMRÅDE: Pengar.

FÖRMÅGA: Att förstå att varor och tjänster i samhället brukar betonas ha olika värde och att värdet kan representeras av pengar. Att förstå sifferord (fyra, femma etc) och mynt- och sedelssystem. Att hantera pengar som betalningsmedel.

1) Kan personen koppla ihop mynt och sedlar med rätt ord på uppmaning?

Hur vet du det?

FÖR Provtid

Skattning av hur begåvningen används
– avstånd och riktning

OMRÅDE: Avstånd och riktning.

FÖRMÅGA: Att kunna hitta rätt, ute och inne. Att förstå att alla personer och saker ser olika ut och tar olika mycket plats beroende på var man själv befinner sig.

ANVÄNDNINGSOMRÅDE: För att kunna stötta personen på rätt sätt, med till exempel muntlig instruktion, bildskrivens eller karta, när han ska ta sig till vilkända eller nya platser. För att veta hur instruktioner och bildinformation ska utformas beroende på personens förmåga att "vända på saker i huvudet". Till exempel om man kan stå mitt emot personen och visa hur man gör eller om man bör stå bredvid; om han kan plocka fram till exempel köksskåp utifrån ett bildrecept, även om köksskåpet hamnat upp och ner i lådan; och så vidare.

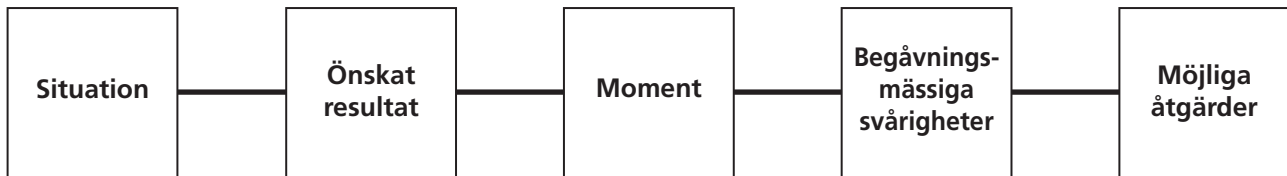
1a) Hur gör personen för att hitta till vilkända platser? (till fots/med cykel/med kommunala transporter)

1b) Hur gör personen för att hitta till nya platser? (till fots/med cykel/med kommunala transporter)

1c) Kan personen hitta alternativa vägar till målet?

Situationsanalys

Alla vardagliga situationer kan delas upp i olika små delar, moment. En del situationer består av många moment och andra består av ett färre antal. En del moment ställer stora krav på begåvningen och andra kräver mindre. I en vardaglig situation kan det vara ett moment – av många – som ställer så stora krav på begåvningen att en person med begåvningsnedläggning får svårt att klara situationen som helhet. För att öka självständigheten i vardagliga situationer är det nödvändigt att ta reda på vilka moment som är begåvningsmässigt svåra och vilka moment som inte är det.

En situationsanalys för att ta reda på:

- vilka små delar, moment, vardagliga situationer kan delas upp i,
- vilka begåvningsmässiga svårigheter de olika momenten innebär.

Syftet är främst att **visa på** hur många moment en situation faktiskt kan bestå av och att det oftast är **få väl avgränsade moment** som innebär **begåvningsmässiga svårigheter**. Det ni tar reda på är alltså i första hand vilka begåvningsmässiga krav situationen i sig ställer. För att ta reda på om situationen faktiskt innebär problem för personen kan ni sedan jämföra skattningen av personens funktionella begåvning med resultatet av situationsanalysen.

Formulärens uppläggning

Formulären (formulär 4:1–4:4) ger en mall för hur en situationsanalys kan göras. De innehåller rubriker och stödfrågor. De första rubrikerna **situation** och **önskat resultat** beskriver vilken aktivitet som ska analyseras - till exempel att betala räkningar – och vilket som är det önskvärda resultatet av aktiviteten – till exempel att inbetalningskort för aktuella räkningar är rätt ifyllda och betalade med rätt summa. Vid nästa rubrik moment skriver ni upp de olika moment som ingår i den aktuella aktiviteten. Genom att tänka igenom och skriva ner de olika momenten i ordning är det lättare att analysera vilka moment som kan medföra begåvningsmässiga svårigheter och vilka moment som inte är begåvningsmässigt svåra. Vidare består formuläret av rubriker uppdelade på olika **begåvningsmässiga svårigheter** till exempel symbolanvändning, sortering, pengar och så vidare. Under varje rubrik finns exempel på frågor ni kan ställa er. Här beskriver ni vilka begåvningsmässiga krav situationen ställer. Den sista rubriken **förslag på förenklingar eller kompensation** ger möjlighet att samla de idéer och förslag som eventuellt har framkommit under situationsanalysen.

Exempel

På de följande sidorna visas två exempel på situationsanalys i vanliga vardagliga situationer – **koka kaffe** och **tvätta i tvättmaskin**. I exemplen finns förutom situationsanalysen förslag på möjliga förenklingar.

Exempel på situationsanalys – koka kaffe

1

SITUATION: Koka kaffe med kaffebruggare

ÖNSKAT RESULTAT:

Rätt mängd av lagom starkt kaffe

Jag vill koka gott starkt kaffe till mig och min kompis!

Jag måste ta fram, mäta vatten, mäta kaffe, hälla i vatten...

2

MOMENT:

- Ta fram kaffe.
- Ta fram filter.
- Ta fram kannan.
- Hälla kallt vatten i kannan.
- Hälla vattnet i behållaren (rätt mängd utifrån önskad mängd färdigt kaffe).
- Sätta filtret i filterhållaren.
- Ta rätt mängd kaffe och ösa i filtret.
- Sätta fast filterhållaren i bryggaren.
- Sätta igång bryggaren genom att till exempel trycka på en knapp.

3

BEGÅVNINGSMÄSSIGA SVÅRIGHETER:

Symbolanvändning: –

Sortering:

Kräver situationen att man kan sortera i kategorier, till exempel ta fram de material och verktyg som behövs?

Kräver situationen att man förstår symboler för kategorier, till exempel att använda register?

Viss sortering krävs, det vill säga att man kan sortera vilka material och verktyg som behövs för att brygga kaffe och att man kan sortera ut de olika ingredienserna.

Hur mycket kaffe ska man ta till två koppar? Och hur mycket vatten?

3

forts.

Mängd – antal – siffror:

Kräver situationen att man hanterar mängd?

Kräver situationen att man hanterar antal?

Kräver situationen att man hanterar siffror?

Man måste veta vilken mängd färdigt kaffe som önskas. Till exempel om det ska vara till en person, till en hel grupp på dagcentret eller till flera personer som är på besök. Man måste kunna tolka siffror för att hålla i lagom mängd vatten. Man måste kunna räkna för att mäta upp rätt mängd kaffe till vattnet. Dessutom måste man kunna bedöma mängden vatten och kaffe i måttet.

Pengar: –

Samband:

Kräver situationen att man förstår samband mellan orsak och verkan i flera led?

Kräver situationen att man förstår "det-beror-på"-resonemang?

Kräver situationen att man gör momenten i en viss ordning?

Om man ska kunna brygga kaffe till olika många personer vid olika tillfällen måste man kunna förstå att flera personer som vill ha kaffe kräver mer mängd färdigt kaffe, vilket i sin tur kräver mer vatten och mer kaffepulver. Dessutom tar bryggandet då längre tid.

Situationen kräver att man vet hur bryggare och vattenkran fungerar (till exempel för att få kallt vatten). Momenten måste göras i en viss ordningsföljd för att resultatet ska bli det man önskar. Till exempel måste man hålla i vatten och kaffe innan man sätter på bryggaren. Däremot kan man välja att hålla i vattnet före kaffet eller tvärtom.

Tid: –

Avstånd och riktning:

Kräver situationen att man vet var de föremål man behöver finns?

Kräver situationen att man hittar mellan två eller flera platser?

Kräver situationen att man kan placera föremål rätt i förhållande till varandra?

Situationen kräver att man vet var kaffe, filter, filterhållare, bryggare och vatten finns. Situationen kräver att man kan placera filter, filterhållare och kaffekanna rätt i förhållande till varandra.

4

FÖRSLAG PÅ FÖRENKLINGAR OCH KOMPENSATION

- God struktur på var saker förvaras.
- Tydligt visa vilket innehåll till exempel kaffeburken har.
- Ordningsföljden konkretiserad genom arbetsbeskrivning, på ett sätt som personen förstår, till exempel med bilder.
- Genomgång av hur kaffebryggare och vattenkran fungerar, och eventuell uppmärkning.
- Uppmärkning av vattenmängd och kaffe-mängd. Eventuellt med ett speciellt mått för vattnet och ett speciellt mått för kaffet.

Kan det göras lättare?

Exempel på situationsanalys – tvätta

1

SITUATION: Tvätta (i tvättmaskin)

ÖNSKAT RESULTAT:

Ren och torr tvätt som inte förändrats vad gäller storlek, färg med mera.

2

MOMENT:

- Ta fram kläder som ska tvättas.
- Ta fram tvättmedel och eventuellt sköljmedel.
- Sortera tvätt efter färg, tvättemperatur, handtvätt eller ej, kemptvätt eller ej, centrifugering eller ej.
- Lägga i lagom mängd tvätt i tvättmaskinen (ej för mycket = dåligt tvättresultat)
- Bestämma tvättprogram, till exempel förtvätt eller ej.
- Hälla i rätt mängd tvättmedel i rätt fack (om sköljmedel: hälla i rätt mängd sköljmedel i rätt fack).
- Stänga luckan.
- Ställa in rätt gradantal och tvättprogram.
- Sätta igång tvättmaskinen (veta hur lång tid tvättmaskinen är igång).
- Veta när tvätten är färdig.
- Öppna luckan.
- Ta ut tvätten utan att den blir smutsig.
- Sortera tvätten efter torkningsätt: hängas på galge, tumlas, hängas på streck.
- Torka på respektive sätt.

Jag måste sortera tvätten, bestämma tvättprogram, hälla i tvättmedel...

3

BEGÅVNINGSMÄSSIGA SVÅRIGHETER:**Symbolanvändning:**

Kräver situationen att man läser?

Kräver situationen att man skriver?

Kräver situationen att man förstår bilder?

Det kan krävas att man kan läsa tvätt-råd i kläder till exempel om det är hand-tvätt och vid vilket gradantal det är lämp-ligt att tvätta. Oftast finns dock den skrivna texten kompletterad med bild. Man kan behöva läsa tvättinställning på tvättmaskinen.

Sortering:

Kräver situationen att man kan sortera i kategorier, till exempel ta de material och verktyg som behövs?

Kräver situationen att man förstår symboler för kategorier, till exempel att använda register?

Det krävs att man kan skilja på smutsig och ren tvätt för att veta vad som ska tvättas. Det krävs dessutom att man kan sortera efter flera egenskaper till exempel färg och gradantal. Eventuellt behövs omsortering efter annat sorteringsätt till exempel vid lite tvätt av en viss sort.

Mängd – antal – siffror:

Kräver situationen att man hanterar mängd?

Kräver situationen att man hanterar antal?

Kräver situationen att man hanterar siffror?

Man behöver hantera mängd så att man inte lägger i för mycket tvätt i tvättma-skinen. Man behöver dessutom dosera rätt mängd tvättmedel och eventuellt sköljmedel. Man behöver hantera siffror för att ställa in rätt gradantal och eventuellt tvättprogram på tvättmaski-nen.

Pengar: –**Samband:**

Kräver situationen att man förstår samband mellan orsak och verkan i flera led?

Kräver situationen att man förstår "det-beror-på"-resonemang?

Kräver situationen att man gör momenten i en viss ordning?

Kräver förståelse för att mer tvätt inte kräver mer tvättmedel. Kräver förståelse för hur luckan till tvättmaskinen öppnas och stängs och hur de olika tvättprogrammen fungerar och kan ställas in. Vid "flexibel" tvättning krävs förstå-else för att till exempel lätt smutsad 60° tvätt kan tvättas i 40°. Eventuellt behövs prioritering-ar om det är mycket tvätt. Vad måste tvättas idag och vad kan vänta till nästa tvättillfälle. Till viss del krävs att man gör momenten i en viss ordning. Sortering av tvätt först. Tvätt och tvättmedel måste läggas i innan tvättmaskinen sätts igång.

Tid:

Kräver situationen att man kan passa en bestämd tid?

Kräver situationen att man kan avgöra när ett bestämt tidsintervall har gått?

Kräver situationen att man vet vad man själv hinner på en viss tid?

Om man tvättar i en allmän tvättstuga krävs att man kan boka tvätttid och att passa en be-stämd tid. För att veta hur lång tid man ska boka krävs att man kan bedöma tidsåtgång. För att veta om man hinner göra annat under tiden tvätten tvättas behöver man veta vad man hin-ner göra på en viss tid.

Avstånd och riktning:

Kräver situationen att man vet var de föremål man behöver finns?

Kräver situationen att man hittar mellan två eller flera platser?

Kräver situa-tionen att man kan placera föremål rätt i förhållande till varandra?

Vid vilken tem-peratur ska tröjan tvättas? Hur mycket tvättmedel behövs?

Man måste veta var tvätt, tvättmedel och sköljmedel finns. Man måste veta i vilka fack tvättmedel och sköljmedel ska doseras. Man måste veta åt vilket håll och hur mycket vredet ska vridas.

4

**FÖRSLAG PÅ FÖRENKLINGAR
OCH KOMPENSATION**

För att lättare **förstå** önskat resultat, och vad som krävs för att nå det:

- Beskrivning av de förutsättningar som krävs för ren tvätt, på ett sätt som personen förstår till exempel med bilder eller enkla orsakssamband.

För att kunna **utföra**:

- God struktur på var tvätt, tvättmedel med mera finns.
- Uppmärkning av till exempel tvättmedel, sköljmedel så att man vet vad det är till för.
- Arbetsbeskrivning presenterad på ett sätt som personen förstår.
- Vid inköp välja kläder så att man behöver ta hänsyn till så få egenskaper som möjligt vid sortering. Till exempel inte köpa kläder som ska handtvättas, kemtvättas eller kräver olika torksätt. Välja kläder i få färger.
- Sorteringshjälp så att personen förstår och kan klara så mycket som möjligt själv. Till exempel färgmarkering i kläderna, bilder att sortera efter.
- Minimering av antalet tvättprogram.
- Uppmärkning på tvättmaskinen med färg eller bilder.
- Speciellt mått (där det bara behövs att fylla ett mått) för tvättmedel och sköljmedel.
- Tidshjälpmedel för att veta när tvätten är klar och eventuellt vad man hinner på denna tid (till exempel timer, bilder som visar olika möjliga "vänta-aktiviteter").
- Egen tvättmaskin för att underlätta framför allt tidsaspekten vid tvättning i allmän tvättstuga. Egen tvättmaskin ger också möjlighet att göra individuella färgmarkeringar och anpassningar på tvättmaskinen.

Kan det göras lättare?

Arbetsuppgifter

Skriv ut och kopiera formulär 4 **Situationsanalys** till alla i personalgruppen. Gå igenom det gemensamt och diskutera med varandra om något är oklart.

Gör en situationsanalys. Välj en vanlig vardagssituation. Försök att inte tänka på hur någon enskild person skulle agera i situationen utan enbart vad som ska göras i situationen. Använd formuläret och:

- gör en lista på de moment som ingår i situationen,
- skriv upp de resultat som önskas (till exempel rätt antal kopior gjorda, ren disk, bäddad säng),
- skriv upp de begåvningsmässiga svårigheter ni ser,
- skriv förslag på förenklingar som skulle underlätta eller ta bort de begåvningsmässiga svårigheter som finns.

Ni kan arbeta enskilt eller tillsammans med några arbetskamrater och göra analysen. Det är bra om ni sedan redovisar vad ni kommit fram till och diskuterar detta. Troligen kommer ni att ha skrivit olika många moment och delat upp momenten olika mycket.

Det viktigaste är att ha tänkt igenom någon situation och att se hur många moment en situation faktiskt består av och att momenten kräver olika mycket av begåvningen.

Situationsanalys FORMULÄR 4.1

Situation:

Önskat resultat:

Moment:

- _____
- _____
- _____
- _____
- _____
- _____

Begåvningsmässiga svårigheter:

Symbolanvändning

- Kräver situationen att man läser?
- Kräver situationen att man skriver?
- Kräver situationen att man förstår bilder?

Sortering

- Kräver situationen att man kan sortera i kategorier, till exempel ta ut de material och verktyg som behövs för att utföra aktiviteten?
- Kräver situationen att man förstår överordnade symboler för kategorier, till exempel att använda överordnade begrepp?

56

Detta formulär ingår i Grepp om livet – en väg till begåvningsstöd, Hjälpmedelsinstitutet 2004

Kontroll

**– att själv veta, välja
och besluta**

“Att ha kontroll över sitt liv är viktigt
för motivation och självförtroende”

Att vara självständig innebär att utföra saker själv men också att bestämma om och när de ska utföras. När man tänker på hur självständig en person med utvecklingsstörning är, är det lätt att enbart tänka på hur självständigt personen **utför** olika aktiviteter. Man tycker att en person är självständig om han till exempel tvättar sina kläder själv men man tänker inte på att personen kanske får hjälp av personal att veta när det är dags att tvätta och när tvättstugan är ledig. Personen kanske inte heller själv kan påverka om han vill tvätta själv eller få service med det. Denna del av självständigheten kan man som personal vara ovan att prata om och att bedöma. Ändå är det viktigt för motivation och självförtroende att även ha **kontroll** över sitt liv. Det är först när personen själv kan påverka om, och i så fall när, var och hur en aktivitet genomförs som han kan vara delaktig och uppleva aktiviteten som meningsfull. Delaktighet är som tidigare nämnts den enskilda personens upplevelse av engagemang i livssituationerna.

Vad innebär det att fatta beslut?

Att fatta beslut innebär många moment som kan vara svåra för en person med utvecklingsstörning. För att kunna fatta beslut måste man vara **informerad** om möjligheter och alternativ på ett sätt som man kan förstå. Man måste förstå vad det innebär att **välja**; att olika val kan ge olika resultat och att ett val av ett al-

ternativ innebär att man väljer bort ett annat. Man kan till exempel inte välja att både gå på bio och gå och dansa om pengarna inte räcker till mer än en aktivitet. Man måste kunna jämföra de olika alternativen och bestämma sig för vilket som bäst stämmer mot ens önskemål. Dessa bedömningar och jämförelser kan vara svåra att göra för en person med utvecklingsstörning.

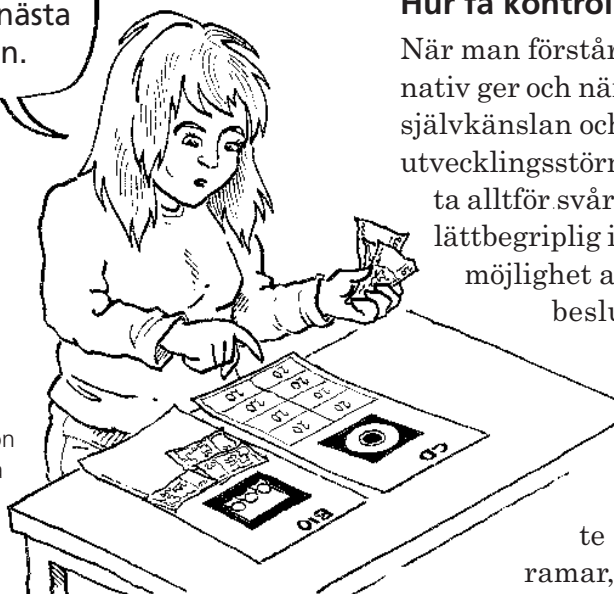
Hur ser det ut idag?

Att känna att man inte riktigt förstår; att man måste fatta beslut och stå för dess konsekvenser utan att få begriplig information. Att inte få möjlighet att fatta beslut som rör ens vardag. Allt detta kan leda till att man blir arg, ledsen, initiativlös och så vidare. För många personer med utvecklingsstörning är detta det "normala" sättet att uppleva sin vardag. Många personer med utvecklingsstörning har små möjligheter att få erfarenhet av att göra val anpassade till den förmåga de har och att ta ansvar för sina beslut.

ATT VÄLJA:

1. Man måste först vara informerad på ett sätt som man förstår och så att man förstår konsekvenserna.
2. Man väljer sedan utifrån det underlag man har.

Pengarna räcker inte.
Jag får vänta till nästa
vecka med cd:n.

Individanpassad information är nödvändig för att kunna fatta egna beslut.

Hur få kontroll?

När man förstår vilka möjligheter olika alternativ ger och när man får påverka sitt liv ökar självkänslan och motivationen. Personer med utvecklingsstörning behöver hjälp att översätta alltför svårförståelig information till mer lättbegriplig information. De får därigenom möjlighet att göra ett aktivt val och fatta beslut utifrån alternativ som är rimliga att ta ställning till. När ni undersöker vilka möjligheter den utvecklingsstörde personen har till kontroll över sitt liv måste ni ha med tre olika aspekter: ramar, forum och innehåll.

Ramar – att besluta inom

Det måste vara klart både för den utvecklingsstörde personen själv och för personalen inom vilka ramar han har möjlighet att besluta. Ramarna inom vilka den utvecklingsstörde personen har möjlighet att besluta är olika från situation till situation. Ingen människa har möjlighet att besluta om allt själv. Överallt finns ramar som inte går att påverka.

- Det kan vara ramar som är fastlagda genom lagar och regler i samhället i stort. Personen kan till exempel inte bestämma att samma personal alltid ska arbeta då personens arbetstid är maximerad till 40 timmar per vecka.
- Det kan vara oskrivna regler som styr det sociala samspelet. Exempelvis finns det oskrivna regler som styr vad man pratar om och hur familjärt man pratar med personer som man inte känner.
- Det kan vara beslut som påverkar andra personer och som personen med utvecklingsstörning inte ensam har rätt att bestämma om. Till exempel om samtliga boende i en gruppboende bestämt att äta gemensamt vid några tillfällen i veckan, då kan inte endast en person bestämma när de ska äta och vad de ska äta. Det är något som de måste bestämma tillsammans.

Vid de flesta situationer kan personen dock påverka i någon mån, till exempel att han ska göra något eller ej, om han vill ha hjälp eller ej, eller vid vilken tidpunkt han vill utföra det. Det är viktigt att klargöra inom vilka ramar personen faktiskt kan påverka och bestämma.

Kan personen påverka vad han vill göra?

Vilken möjlighet har den utvecklingsstörde personen att säga nej till att till exempel städa sin lägenhet eller att följa med på gemensamma utflykter? Vilken möjlighet har han att arbeta med det han vill, att gå på den studie-cirkel han vill eller att laga mat i sin egen lägenhet? Personaltäthet och personalschema kan påverka möjligheterna för personen att göra det han vill.

Den utvecklingsstörde personens behov och önskemål måste alltid vara det som i första hand styr personalschema och rutiner. Ni bör vara uppmärksamma på att inte fortsätta med rutiner som egentligen inte speglar de behov som finns. Det finns praktiska skillnader i att bo i en egen lägenhet ansluten till ett gruppboende och att bo i ett eget rum i en servicelägenhet. Det bör också visa sig i rutiner och arbetssätt. Till exempel:

- Om Kalle bor i en egen lägenhet bör all planering tillsammans med Kalle ske i hans lägenhet och inte i gemensamma utrymmen.
- Om alla i en gruppboende bor i egna lägenheter måste inte alla titta på tv och äta middag tillsammans vid samma tillfälle utan varje persons behov och intresse kan styra.

En annan begränsning i möjligheten att bestämma kan vara **personals attityder** och **arbetssätt**. Hur reagerar ni som personal om den utvecklingsstörde personen inte vill göra något som beslutats?

Det blir förvirrat för personen med utvecklingsstörning om det inte framgår tydligt vid ett samtal om han har möjlighet att påverka ett beslut eller ej. Det ligger en fara i att ni som personal inte själv alltid har tänkt igenom om ni enbart ska informera om ett beslut eller om det är ett beslutsförslag som den utvecklingsstörde personen har möjlighet att påverka. Det gäller att ni som personal kan skilja på att ”diskutera” och att ”informera”. Vid en information kan man inte påverka, utan syftet är att man ska få veta vad som beslutats. I en diskussion har man möjlighet att säga sin åsikt och möjlighet att påverka utgången. Vid en diskussion är utgången aldrig given.

Kan personen påverka hur han vill göra?

Det är viktigt att den utvecklingsstörde personen kan påverka hur mycket stöd och service han får för att utföra en aktivitet. Han ska inte utsättas för olika krav vid varje tillfälle som aktiviteten ska utföras.

Det är bra att komma överens om hur olika aktiviteter ska utföras och om personen behöver hjälp eller ej med att utföra dem. Besluten ska sedan dokumenteras på ett sätt som personen förstår. Besluten ska vara tillgängliga för honom och all personal. Att på detta sätt skriva ett "serviceavtal" underlättar för personen med utvecklingsstörning att få mer kontroll över sitt liv.

Kan personen påverka när han vill göra?

Vid aktiviteter där tidspassning inte är nödvändig bör personen få bestämma själv när han ska utföra dem. Det kan betyda mycket för självförtroendet att få säga "nu gör jag det" istället för att bli tillsagd att göra något.

Vad kan personen ej påverka, men bli informerad om?

De situationer som personen ej kan påverka och som berör honom måste han dock få information om. Att vara informerad innebär många gånger att känna sig delaktig.

All information ska vara på ett sätt som personen med utvecklingsstörning förstår och informationen ska finnas nedtecknad så att han kan gå tillbaka och kontrollera.

Forum – tillfälle att påverka

Det måste finnas **tillfällen** att ta ställning till olika förslag och fatta beslut, både om sådant som är viktigt på kort sikt och på lång sikt. Beslut som påverkar på kort sikt kan till exempel vara vilka kläder personen vill ha på sig, om han vill ha radion på, hur han vill ha sitt kaffe.

Möjligheten att påverka ger du som personal genom att helt enkelt komma ihåg att fråga i alla dessa vardagliga situationer. Det kan finnas en risk i att som personal tycka att man känner personen så väl att man inte behöver fråga – ”jag vet ju hur han brukar vilja ha det”.

Men personen måste ju liksom alla andra ha en möjlighet att inte vilja ha det på samma sätt varje gång. Skillnaden för en person med begåvningsnedsättning kan vara att han inte kommer på att han kan göra på ett annat sätt om han inte får förslaget. Personen kan alltså behöva begåvningsmässigt stöd för att utnyttja möjligheter att påverka vardagen.

Beslut på olika lång sikt

Beslut som påverkar på längre sikt kan vara allt från att bestämma om inköp av mat, kläder och möbler, vad personen vill göra på sin fritid, hur mycket service han önskar med olika hushållssysslor, vilka arbetsuppgifter han vill göra i sin dagliga verksamhet, till stora frågor som var personen vill bo och arbeta på sikt.

Regelbundna tillfällen kan underlätta

Det behöver alltså finnas tillfällen att planera på olika lång sikt i olika frågor. För att personen lättare ska kunna förstå och få överblick över vad och när han har möjlighet att påverka är det lämpligt att ha regelbundna tillfällen och gå igenom samma frågor med en likartad struktur varje gång.

Till exempel kan det vara bra att planera matsedel för veckan på söndag kväll, att gå igenom ekonomisk planering en gång i månaden, att utvärdera hur personen trivs med sina arbetsuppgifter en gång per halvår och att ta ställning till hur han vill bo vid en årlig planeringskonferens.

Boendemötet där man bestämmer om viktiga saker i gruppboenden är ett exempel på forum.

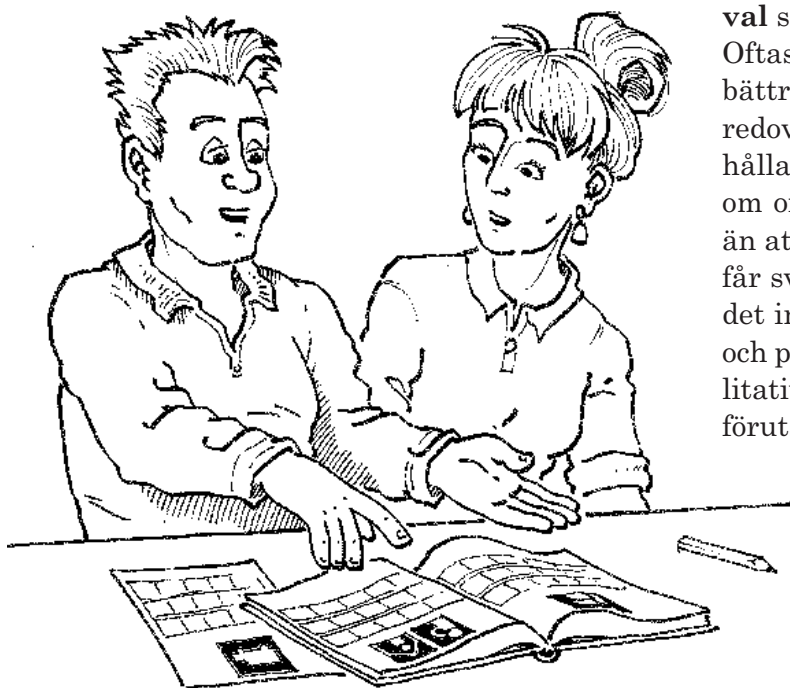
Verkstadsklubben på arbetet är ett annat exempel på forum.

Innehåll – efter personens förutsättningar

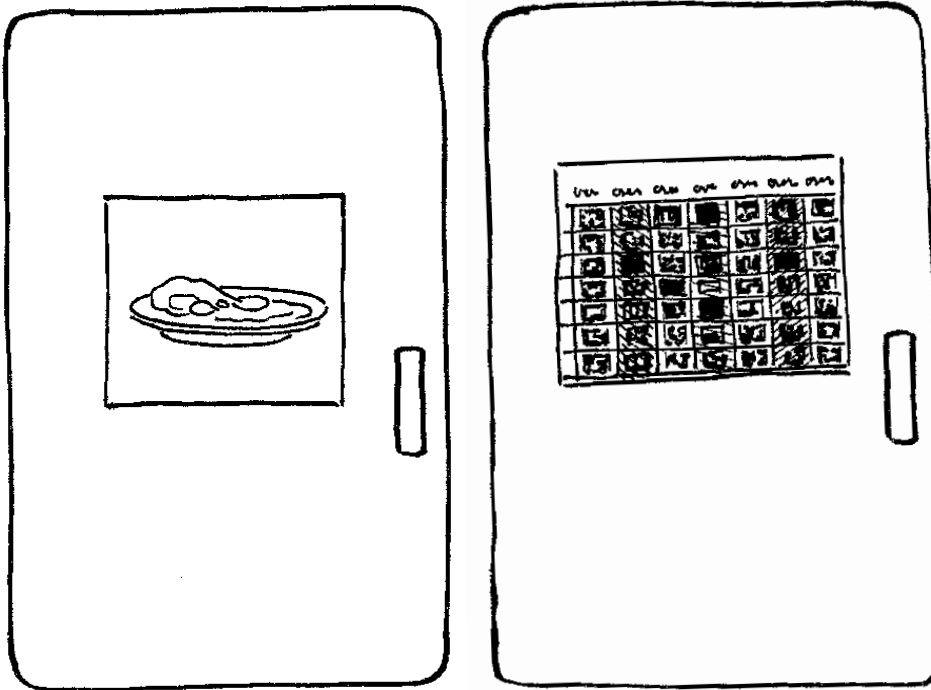
För att ha en verklig möjlighet att påverka måste information och valmöjligheter presenteras på ett sätt som ger personen med utvecklingsstörning en chans att förstå och ta ställning till olika val. För att val ska vara aktiva krävs att personen har förmåga att ta ställning till alternativen. Det är till exempel ett mer aktivt val att välja mellan två alternativ som personen förstår vad de innebär än att välja mellan många olika alternativ som han inte förstår eller har svårt att samtidigt ta ställning till. Det är viktigt att de val perso-

nen gör inte är skenval utan att de grundar sig på att han fått en verklig möjlighet att förstå.

Vid information och vid varje forum för beslutsfattande där personen med utvecklingsstörning är med måste innehållet vara anpassat till hans begåvningsmässiga förutsättningar. För en person med måttlig utvecklingsstörning ska all information vara **symboliserad med bilder** eller foton, ej med skriven text. Orsaksambanden ska vara **konkreta**. **Tidsperspektivet** ska vara så långt som ni vet att personen förstår och kan ta ställning till. **Antalet val** ska vara efter personens förutsättningar. Oftast fungerar ett val mellan flera alternativ bättre om valmöjligheterna är konkreta och redovisade med bilder så att han inte behöver hålla allt i huvudet samtidigt. Det är dessutom oftast bättre att visa några konkreta val än att presentera ett val i taget och personen får svara ja eller nej. Det är alltså viktigt att det inte bara finns **tillfällen** till information och påverkan utan att det också finns ett kvalitativt **innehåll** som svarar mot individens förutsättningar.

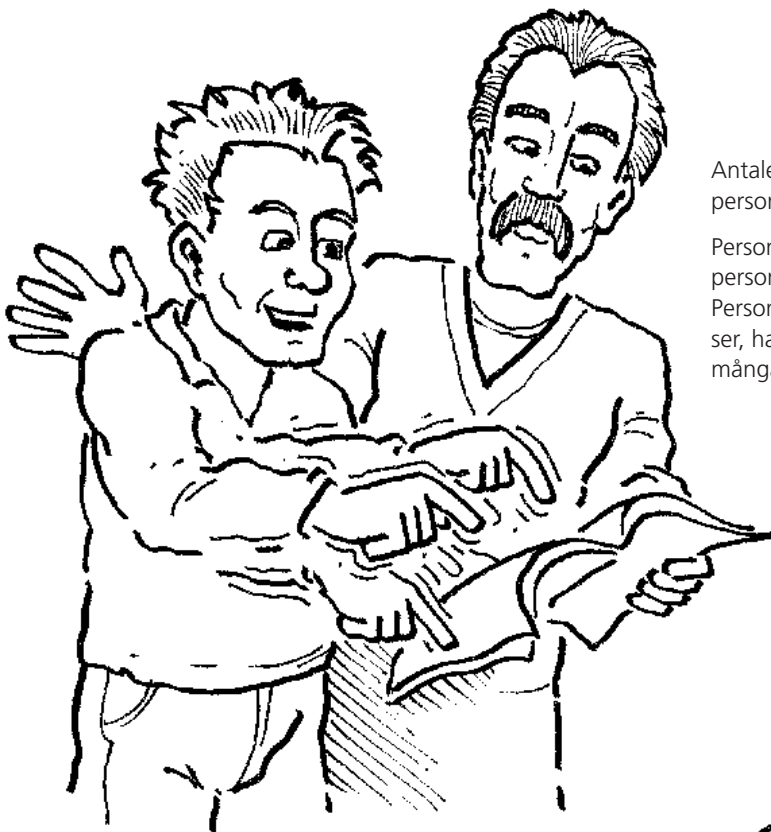

Det tillfälle när personen bestämmer om sin ekonomi tillsammans med en personal är ett exempel på forum. Med hjälp av bilder på pengar och symboler för olika utgifter som hyra och mat kan ekonomi göras begripligare.

Vilket tidsperspektiv personen förstår och kan ta ställning till är viktigt att ta hänsyn till.

En person vill veta vad det är för mat idag (bilden på kylskåpsdörren till vänster), en annan person vill och kan planera maten för en vecka i taget (bilden till höger).

Antalet val måste vara anpassat till personens förutsättningar.

Personen får en resekatalog och personalen frågar: "Vart vill du resa?" Personen pekar på alla fina bilder han ser, han kan inte ta ställning till så många alternativ samtidigt.

Personalen har klippt ut bilder från tre resmål och visar dessa: "En av de här tre resorna kan du spara till, tills det blir sommar. Vart vill du resa?" Antalet val är anpassat till personens förutsättningar.

Arbetsuppgifter

Ge exempel på ramar som inte går att påverka och beskriv varför de inte går att påverka.

Gör en egen lista över vilka forum som finns i den dagliga verksamheten eller boendet för att informera och besluta om till exempel:

- arbetsuppgifter/hemsysslor
- fritid
- mat
- personalschema
- ekonomi
- semester

Fundera på vad som är det huvudsakliga syftet med varje forum, är det informationsforum eller beslutsforum? Markera i listan.

Fundera på innehållet i varje forum. Är det anpassat efter den utvecklingsstörde personens förutsättningar?

Fundera på hur beslut och information dokumenteras och förvaras. Har personen själv tillgång till information och beslut om det som rör hans liv på ett sätt som han kan förstå? Till exempel: protokoll, utskick, schema, matplanering i bilder uppsatta synligt eller lätta att hitta. Markera i listan.

Välj ett forum som ni markerat som beslutsforum i listan och fundera på hur ni kan förändra detta forum för att den utvecklingsstörde personen ska kunna få mer kontroll över sitt liv vad gäller:

- information om alternativ och dess olika konsekvenser?
- beslut eller val av något alternativ?
- dokumentation av beslutet?
- uppföljning och utvärdering?

Finns några andra forum utanför daglig verksamhet och boende för information och beslut som personen med utvecklingsstörning deltar i, till exempel habiliteringsplanering/individuell plan? Hur är innehåll och dokumentation i dessa forum anpassade?

Självständig

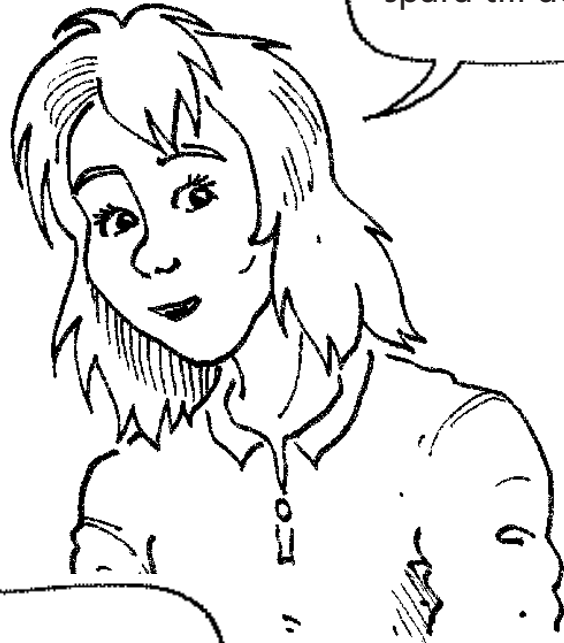
– med begåvningsstöd

“Begåvningsstöd kan ge större självständighet både för att utföra aktiviteter och för att påverka”

Jag vill veta när jag ska gå hemifrån för att hinna till jobbet.

Jag vill förstå mer om pengar så att jag kan spara till det jag vill.

Jag vill göra min frukost själv.

Jag vill veta själv om jag gjort ett bra jobb när jag städat.

När man väljer situation som ska åtgärdas och typ av begåvningsstöd är det mycket viktigt att man utgår ifrån den utvecklingsstörde personens behov och önskemål.

Ibland kan det röra sig om att tolka både uttalade och outtalade önskemål. Man måste också tänka på att det verkligen är personens behov och inte omgivningen.

Utgå ifrån personens behov och önskemål

Personal och anhöriga kan vilja prioritera annorlunda än personen själv. Det kan till exempel vara så att de genom sin förmåga att se mer komplicerade orsakssamband ser vinster för personen som han själv inte ser. Det är då omgivningens ansvar att så långt möjligt tydliggöra detta för personen. Kanske behöver han konkret stöd i form av bilder, för att förstå vilka konsekvenserna kan bli av att göra förändringar i en situation. Men det är ändå alltid personens egna behov och önskemål som ska vara styrande. **Personen själv måste bedöma vad som är problemet.**

För att åtgärden ska få effekt måste personen själv också vara motiverad att göra något åt problemet. Man kan se det som att information och begåvningsstöd för att vara verksamma alltid måste fylla ett ”kunskapshål” hos den utvecklingsstörde personen. Personen ser problemet och har en önskan om att det skulle vara annorlunda.

Det har visat sig att personer med utvecklingsstörning ibland behöver ha gott om tid för att lära sig att använda ett hjälpmedel. Inlärningstiden påverkas av att hjälpmedlet fyller ett faktiskt behov för personen så att han märker att han har användning av det. Det är också nödvändigt att personerna runt den utvecklingsstörde personen är positiva till hjälpmedlet och den självständighet som det ger.

Det måste också finnas tillfällen när den ökade självständigheten kan användas. Till exempel tider att hålla reda på – när han använder ett tidshjälpmedel, planering som följs upp – när han använder ett bildschema, någon att ringa till – när han använder nummerslagare.

Syftet med begåvningsstödet ska vara ökad självständighet

Begåvningsstöd kan ge större självständighet både för att utföra aktiviteter och för att påverka, det vill säga ha kontroll över sitt liv. Det är viktigt att begåvningsstödet används för just detta och inte för att ytterligare styra personen. Som personal kan man uppleva att ökad struktur och rutiner är styrande, medan det i stället ofta underlättar självständighet för en person med utvecklingsstörning. All personal behöver tänka igenom och acceptera den förändrade personalroll som den ökade självständigheten hos personen med utvecklingsstörning kan innebära.

Hjälpmedlet som hjälper

Ett bra begåvningshjälpmedel förenklar eller kompenserar just det den utvecklingsstörde personen behöver hjälp med och inget annat. För en person med begåvningsnedsättning är det extra viktigt att det är **lätt att förstå** vad hjälpmedlet ska användas till och att det är **lätt att använda**. Ett hjälpmedel som innehåller många olika funktioner kan vara svårare att förstå än ett hjälpmedel som bara har en funktion. Men en fördel med flera funktioner är att hjälpmedlet kan förändras och växa med personens förändrade behov och ökade möjligheter, utan att personen behöver lära sig ett nytt hjälpmedel. Det kan också vara en fördel att inte behöva ha många olika hjälpmedel att komma ihåg och kunna hantera. Det är då viktigt att hjälpmedlet går att anpassa för olika behov så att det tydligt framgår för den enskilde användaren vad han ska ha det till. Funktioner som han inte använder ska han inte heller behöva se.

I vårt samhälle finns det många tekniska förenklingar som vi oftast inte tänker på. Till exempel miniräknare för att inte behöva räkna ut i huvudet, automatisk sökning efter bästa sändare på en viss radiokanal, klarknapp på kyckling så att vi inte behöver ta tid eller bedöma när kycklingen är färdig. Listan kan göras lång.

Några av dessa förenklingar är tekniskt avancerade men ändå enkla att använda. Det är ingen som ifrågasätter vår användning av

dessa ”hjälpmedel” i vardagen trots att få av oss egentligen förstår hur de tekniskt fungerar. Det viktiga är att vi förstår användningen och att de underlättar för oss. Många gånger ställs däremot krav på att just personer med utvecklingsstörning måste förstå hur ett hjälpmedel fungerar tekniskt för att få använda det.

Ett bra begåvningshjälpmedel fungerar på samma abstraktionsnivå rakt igenom. Det får **inte finnas några ”hopp” i svårighetsgrad** utan all hantering ska fungera på samma nivå. Till exempel måste ett datorprogram, som används av en person med utvecklingsstörning för att skriva minnesanteckningar med hjälp av bilder, också kunna startas och avslutas med bildsymboler. Det ska inte krävas att han ska kunna läsa bokstäver i dessa funktioner, då kan personen inte använda programmet självständigt.

Behovet av begåvningsstöd är föränderligt

Vartefter behov och önskemål ändras så förändras behov av begåvningsstöd. Personen kanske får andra intressen, byter arbetsuppgifter eller flyttar till en lägenhet med mindre personalstöd. Det kan också hända att personen med hjälp av hjälpmedlet ökar sitt samhällsdeltagande och själv ser ytterligare möjligheter till kompensation eller utvecklar sin funktionella begåvning.

Allt detta kan leda till att behoven av begåvningsstöd förändras. Man måste alltid vara lyhörd för personens signaler och önskemål så att hjälpmedlet fyller ett faktiskt behov och ger möjlighet till vidare utveckling.

Olika typer av begåvningsstöd

Vi kommer dagligen i kontakt med situationer som kräver att vi kan hantera pengar, mängd, antal och olika skalor, att man kan läsa och skriva, att vi kan förstå olika orsakssamband och symboler som bokstäver och siffror, att vi kan förstå och hantera tid och att vi kan hitta i olika miljöer. Många situationer kräver att vi också kan sortera ut vad som är viktigt i ett flöde av information. Vi måste dessutom ha en god förmåga att snabbt minnas. Allt detta är begåvningsmässigt svårt för en person med utvecklingsstörning.

Men många av de begåvningsmässigt svåra momenten kan förenklas. Man kan kompensera funktionsnedsättningen genom att anpassa svårigheterna till en nivå som personen har en möjlighet att förstå och hantera.

Både struktur och konkretisering

Anpassningarna kan vara att **strukturera** vardagen på ett sätt som gör den mer begriplig. Till exempel genom att göra aktiviteter på samma sätt varje gång för att en person med utvecklingsstörning ska kunna känna igen och förstå vad som händer. Anpassningarna kan vara att **konkretisera** det som är alltför abstrakt i vardagliga situationer genom att uttrycka sig på ett konkret sätt och genom att ge tillgång till hjälpmedel. Hjälpmedlen kan vara **enklare hjälpmedel** såsom bilder istället för skriven text eller ett ritat antal enheter istället för siffror. Hjälpmedlen kan också vara **mer avancerade tekniska produkter**. Exempel på det är Kvarturet som visar hur lång tid det är kvar tills en viss händelse inträffar eller en mikrovågsugn som känner av när maten är varm.

Begåvningshjälpmedel kompenserar begåvningsnedsättningen. De konkretiserar och gör därmed vardagen enklare. En del begåvningshjälpmedel kan lösa ett problem i en **speciell situation**, till exempel en nummerslagare för att slå ett förprogrammerat telefonnummer. Andra begåvningshjälpmedel förenklar i **många olika situationer**, till exempel ett tids-hjälpmedel. Båda typerna av hjälpmedel är lika viktiga för att personer med utvecklingsstörning ska kunna leva ett så självständigt liv som möjligt.

Anpassningar genom struktur

En person med måttlig utvecklingsstörning har genom sin funktionsnedsättning **bland annat svårt att förstå tid och tidsangivelser och svårigheter att förstå orsakssamband**. Personen har behov av att få hjälp med att strukturera sin dag och miljö.

Strukturen är ett sätt att kompensera den nedsatta begåvningen – att underlätta för personen – och inte ett sätt att begränsa eller bestämma. Strukturen behöver vara tydlig, konkret och genomförd i hela personens liv.

Det är också svårt för personen att **sortera bland alla de sinnesintryck** som kommer in via syn, hörsel, känsel med mera. Det är svårt att sortera vilka sinnesintryck som är viktiga och vilka som är oviktiga i en bestämd situation.

Exempel på struktur:

- Aktiviteter som återkommer vi bestämda tillfällen på dagen eller i veckan gör det möjligt för personen att bygga upp en konkret tidsuppfattning (först kommer ”samma-dagen”, sen ”städa-hemma-dagen”, sen ”gå på dans-dagen”).
- Arbetsuppgifter och hemsysslor utförs på samma sätt varje gång för att personen ska ha en möjlighet att förstå hur uppgiften ska utföras och därmed kunna göra den självständigt.
- Instruktion ges på samma sätt varje gång och på samma sätt av all personal. Det ska inte vara genom att personal har olika arbetssätt som personen upplever deras personlighet.
- Föremål i till exempel kök och arbetslokaler förvaras på fasta platser och dessa är väl uppmärskade så att inte onödig energi och tid ska gå åt att leta efter det personen behöver.
- Vissa aktiviteter, som kräver att personen bedömer när det är lämpligt att utföra dem, utförs istället efter ett bestämt tidsschema. Han slipper då det begåvningsmässigt svåra momentet att bedöma. Till exempel byta tröja varje dag och byxor varannan dag istället för att byta när de bedöms vara smutsiga.
- Ta bort distraherande sinnesupplevelser i miljön. Stäng till exempel av radion om ni ska arbeta eller prata och sätt på den när ni vill lyssna på musik eller ett annat program.
- Ta bort föremål som inte används i en arbetslokal så att det blir lätt att urskilja det som ska användas. Det kan vara svårt att urskilja ett föremål mot en mönstrad bakgrund.
- Gör den information som är viktigast i situationen tydlig och hjälp personen att koncentrera sig på det. Trevligt småprat om ditt och datt kan man behöva spara till ett speciellt tillfälle om det gör det svårt för personen att utföra arbetsuppgiften.

Anpassningar genom att konkretisera

En person med måttlig utvecklingsstörning har genom sin funktionsnedsättning svårt att **förstå olika typer av symboler** till exempel bokstäver, siffror, abstrakta begrepp (lagom, billig, cool) och ordspråk. Personen behöver hjälp att få omvärlden mer konkret, lättare att förstå. Det är en betydelsefull uppgift att ”översätta” all information till en form som personen kan förstå. För att personen ska kunna förstå och vara delaktig är det viktigt att tänka på att prata, beskriva och informera på ett så konkret sätt som möjligt.

En person med måttlig utvecklingsstörning har också **svårt att bedöma** när det är lämpligt att utföra vissa aktiviteter och moment och att veta när det är lämpligt att avsluta. Problemet beror dels på en svårighet att göra sig en bild i huvudet av det önskade resultatet och jämföra det med hur det ser ut i verkligheten, dels på en oförmåga att veta vad som ska göras om resultatet inte överensstämmer med det önskade. Till exempel när är golvet tillräckligt rent och vad är det som ska göras anorlunda för att få golvet rent?

En person med måttlig utvecklingsstörning har **ofta svårigheter med att ”hålla fast” en större mängd sinnesintryck** för att skicka dem vidare till bearbetning i begåvningen. Denna försämring i korttidsminnets förmåga gör att personen inte kan ta emot mycket information samtidigt. Till exempel väljer en person med försämrad kortminnesfunktion nästan alltid det sista eller näst sista alternativet när flera valmöjligheter presenteras muntligt, för att det är dessa alternativ personen kommer ihåg.

Exempel på konkretisering och minnesstöd

Konkretisera tidsangivelser till exempel genom att säga ”efter maten” istället för ”klockan ett” eller ”när du har sovit två nätter” istället för ”i övermorgon”.

I alla samtal med personen, tänk på att inte använda krångligare ord än nödvändigt och

att inte använda ordspråk, till exempel: ”det vara nära ögat”, ”gå inte över ån efter vatten”, ”det var droppen”.

Prata i korta meningar och med lite paus mellan meningarna. Betona viktiga, betydelsebärande ord och konkretisera eventuellt genom att visa, stödja med tecken eller peka på en bild.

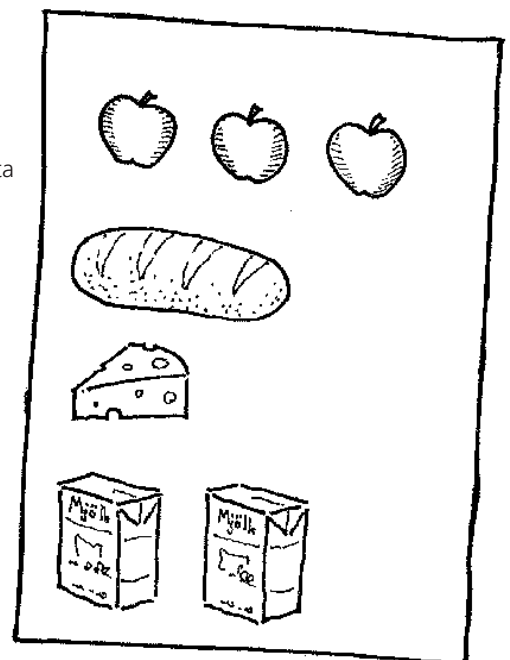
Vid all planering, till exempel av mat, fritid, ekonomi, använd bilder av något slag. Ge information om valmöjligheter i den mängd som personen har möjlighet att ta ställning till och med andra sätt än med ord som är flyktiga.

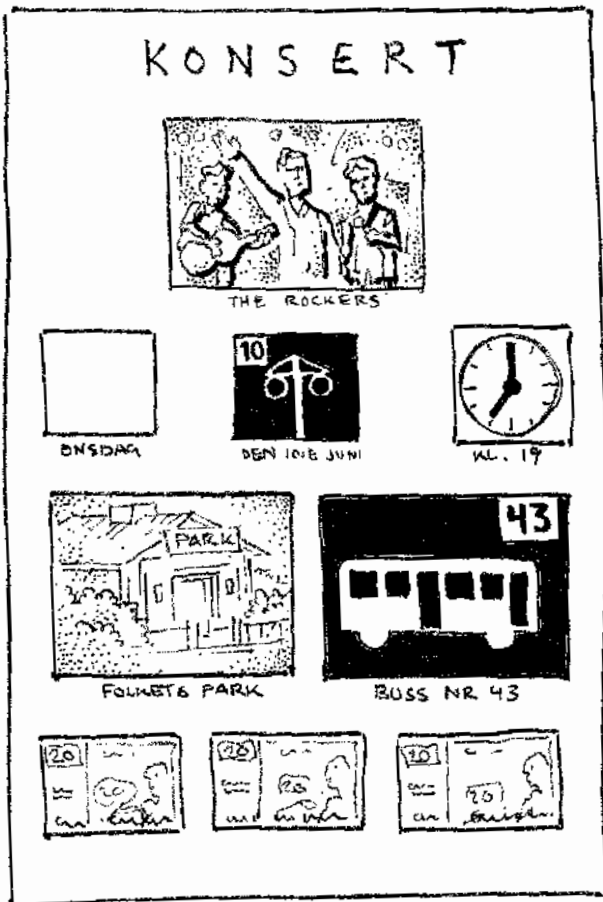
Konkretisera dagsschemat och veckans aktiviteter på ett sätt som personen kan förstå till exempel med foton, Pictogram eller ritade bilder eventuellt kompletterade med ordbilder.

Se till att personen har information tillgänglig på ett förståeligt sätt om det som bestämts och planerats så att personen själv kan gå tillbaka och kontrollera. Informationen kan till exempel vara i bilder, eller för den som kan läsa bra i enkel text.

Se till att personen har tillgång till minneslistor med bilder, till exempel för inköp, för att inte behöva komma ihåg allt.

Med inköpslista i bildform kan personen själv gå och handla sin mat.

Så här kan en affisch som gör reklam för en konsert göras mer konkret.

Se till att konkreta jämförelseobjekt finns för att lättare kunna avgöra när personen fått ett önskat resultat. Till exempel en bild av hur det dukade bordet ska se ut, eller en färdigslipad träbit att jämföra träarbetet med.

Konkretisering med tekniska produkter

Teknikens utveckling och ökade användning i samhället ökar kraven på medborgarnas förmåga att förstå abstrakta sammanhang. Varor som byts direkt är lättare att förstå än att pengar är en symbol för varor. Att sedan check och kontokort är en symbol för pengar som är en symbol för varor är ännu svårare att förstå. Att stå i en kö är ett konkret sätt att veta när det är ens tur. Svårare blir det när köandet byts mot kölappar med siffror på.

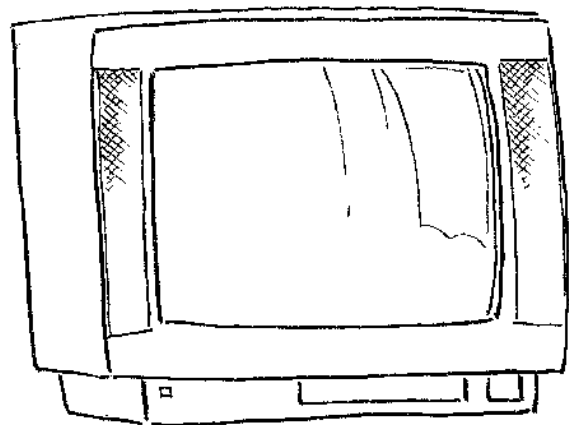
Men teknikens utveckling ger också många möjligheter att kompensera begåvningsnedsättningen. Tekniken kan "översätta" svårförståelig information till mer lättförståelig. Det

är då viktigt att användningen blir enkel även om tekniken i sig är komplicerad. En person med måttlig utvecklingsstörning kan ha god användning av teknik för att kompensera funktionsnedsättningen.

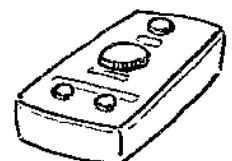
Det finns idag tekniska hjälpmedel för att kompensera just begåvningsnedsättningen.

Exempel på dessa är:

- Olika typer av klockor som konkret, till exempel med olika antal ljuspunkter, visar hur lång tid det är kvar till en viss aktivitet.
- Talande klockor som talar om när vissa klockslag eller aktiviteter inträffar.
- Timer där bilder på maträtten eller aktiviteten som ska utföras styr tidsinställningen.
- Datorprogram med bilder som ger personen möjlighet att själv ta reda på vilka aktiviteter som är inplanerade och vilken personal som arbetar.
- Datorprogram med bilder och uträkningshjälp som möjliggör för en person som inte kan läsa och räkna att självständigt planera sina inköp och göra sin inköpslista i bilder.
- Handdator där man enkelt kan föra in sin planering i bilder, starta en timer eller kontrollera om pengarna räcker till det man vill handla i affären.

En anpassad fjärrkontroll till tv:n kan vara det som behövs för att personen själv ska kunna byta kanal, sätta på och stänga av tv:n.

Sammanställning

Ni har nu samlat uppgifter vad gäller:

- hur självständig en person fungerar i hemmet, på fritiden och i sin dagliga verksamhet eller arbetsplats (formulär 1 och 2),
- vad personen skulle vilja göra mer självständigt (formulär 1 och 2),
- hur personen använder sin begåvning inom något eller några områden (formulär 3),
- vad som kan vara begåvningsmässiga svårigheter i några vardagliga situationer (formulär 4).

Generella svårigheter

Kanske anar ni att många av den utvecklingsstörde personens svårigheter är likartade i de olika situationerna. Till exempel att det blir svårigheter för personen att vara självständig när han ska räkna, ska bedöma när något är färdigt eller ska hantera tid. För att få hjälp att sammanställa de resultat ni fått angående svårigheter i vardagliga situationer kan ni använda formuläret **Sammanfattning av intervjuerna** (formulär 5).

Svårigheter i speciella situationer

En del av de svårigheter den utvecklingsstörde personen har kanske visar sig tydligast i specifika situationer. Personen kan då behöva ett hjälpmedel som kompenserar hans begåvningsnedsättning i just den speciella situationen.

Prioritera en situation och åtgärda

En analys av hur självständig en person med utvecklingsstörning är i vardagliga situationer kan visa att många olika situationer kan behöva åtgärdas för att personen ska bli mer självständig. Det kan dessutom visa sig att en del svårigheter beror på begåvningsnedsättningen och att en del svårigheter beror på andra aspekter, till exempel rörelsehinder, synnedsättning, bristande erfarenhet eller ointresse.

För att öka möjligheten till självständighet är det viktigt att skilja ut, när detta är möjligt, vilka svårigheter som beror på begåvningsnedsättningen och vilka svårigheter som beror på andra funktionsnedsättningar.

Det är inte möjligt att samtidigt arbeta med allt som kan vålla svårigheter för en person. Vid prioriteringen är det viktigt att välja någon eller några situationer som både den utvecklingsstörde personen själv och personal är motiverade att göra något åt. Det kan också vara viktigt att få synpunkter från anhöriga eller andra personer som är viktiga för den utvecklingsstörde personen och att informera dem om de åtgärder som planeras.

Expertstöd

Om ni arbetat med materialet i personalgruppen utan hjälp av någon utifrån, kanske ni nu ser behov av att kontakta någon med speciella kunskaper för att gå vidare i arbetet.

Genom att göra skattningarna har ni kanske sett att det behövs stöd av någon annan person för att fördjupa analysen av personens förmåga och situationernas begåvningsmässiga krav. Genom att själva börja analysera kan ni lättare se vad ni behöver hjälp med och vad ni klarar själva i personalgruppen. Personer med utvecklingsstörning har dessutom rätt att söka expertstöd enligt LSS – råd och stöd. Arbets terapeut, logoped och psykolog kan på olika sätt hjälpa till vid analys och även handleda vid val av begåvningsstöd och metod för introduktion.

Arbetsuppgifter

1. Skriv ut och kopiera formulär 5 **Sammanfattning av intervjuerna** och formulär 6 **Planering av åtgärder**. Gå igenom dem gemensamt och diskutera med varandra om något är oklart.

2. Använd formulär 5 och sammanfatta intervjuerna genom att:

- skriva ner de situationer där personen med utvecklingsstörning inte är självständig. Både från formulär 1 ("vad tycker personen själv?") där personen själv tycker att han får hjälp av personal och från formulär 2 ("vad tycker personalen?") där du markerat 2:or eller 3:or,
- skriva ner de situationer där personen själv eller personalen uttryckt önskemål om förändring,
- prioritera någon eller några situationer som behöver åtgärdas (i första hand situationer där de begåvningsmässiga svårigheterna överväger).

3. Använd formulär 6 och planera åtgärder genom att:

- skriva ner vad personen har svårt att klara i den prioriterade situationen,
- skriva ner vad som kan underlätta för personen att klara de svåra momenten,
- skriva ner hur ni ska gå tillväga för att öka självständigheten för personen i den aktuella situationen,
- anteckna vem eller vilka som är ansvariga för att det blir åtgärdat och när åtgärderna ska utvärderas.

Gå igenom en situation i taget. Titta tillbaka på situationsanalysen för att få fram vad som är begåvningsmässiga svårigheter och hur de kan kompenseras. Ni kan också få hjälp av de uppgifter om hur personen använder sin begåvning som ni fått genom att använda formulär 3.

Diskutera

- Vilken ny information och kunskap har arbetet med utbildningsmaterialet gett?
- Hur påverkar det personalgruppens arbetsätt, arbetsfördelning och arbetsuppgifter?

FORMULÄR 5

Sammanfattning av intervjuerna

Person _____ Datum _____

I vilka situationer är personen ej självständig?

Personens synpunkter	Personals synpunkter	Stödjer praktiskt	Stödjer med ord

---

Önskemål om förändring
Vad vilka situationer vill du förändring vad gör du?
Personens synpunkter:
_____
_____
_____

Väl av situationer att åtgärda:
1. _____
2. _____
3. _____

60   Detta formulär ingår i Grupp om livet – en väg till begåvningsstöd, Hjälpmedelsinstitutet 2004

FORMULÄR 6

Planering av åtgärder

Person _____ Situation _____ Datum _____

Vad har personen svårt att klara självständigt i situationen? _____

Önskat resultat: _____

Svåra moment	Begåvningsmässiga svårigheter

Vad kan underlätta för personen att klara de begåvningsmässigt svåra momenten?
_____
_____
_____
_____

61   Detta formulär ingår i Grupp om livet – en väg till begåvningsstöd, Hjälpmedelsinstitutet 2004

Slutord

Självständighet kan bli verklighet!

Vi tror på att självständighet kan bli verklighet – men det krävs kunskap och inlevelseförmåga hos alla som arbetar tillsammans med personer med utvecklingsstörning.

Det krävs också att alla personer med utvecklingsstörning får sin självklara rätt till hjälpmedel och stöd för att kompensera sin funktionsnedsättning.

*”Engagemang utan kunskap är meningslöst.
Kunskap utan engagemang är farligt.”*

Viktor Weisskopf – fritt översatt

Förslag på litteratur, filmer och annat material

Om begåvningsnedsättning

Nya omsorgsboken

Ann Bakk och Karl Grunewald, 1998.
Liber AB.

Beställs från Liber på tfn 08-690 93 50
eller på hemsida www.liber.se

Begåvning och begåvningshandikapp

Gunnar Kylén, 1981.

Hur förståelsen av verkligheten utvecklas

Kerstin Göransson, 1986.
Stiftelsen ala/Handikappinstitutet.

Beställs från Stiftelsen ala på
tfn 08-660 82 84 eller på hemsida www.ala.fub.se

Grav utvecklingsstörning

Kerstin Alm, 1995.

Måttlig utvecklingsstörning

Kerstin Alm, 1995.

Lindrig utvecklingsstörning

Inga Sommarström, 1995.

Alla ingår i Omsorgsförlagets skriftserie
Människan, omvärlden och psykisk utvecklings-
störning, ISSN 99-0533197-2.

Lånas på bibliotek.

Om Pictogram

Grafisk design av Pictogram: synpunkter och förslag kring utformning och syntax

Manne Lidén, 1999.

Pictogram i praktiken

Kerstin Falck, 2001.

VIDEO

Pictogram – en total kommunikation

Kerstin Falck, 1993.
Specialpedagogiska institutet Läromedel

Beställs från Specialpedagogiska institutet på tfn
020-23 23 00 eller via Butiken på hemsida www.sit.se

Om LSS och rättigheter/ självbestämmande

Från patient till medborgare – En nationell handlingsplan för handikappolitiken

Prop 9900079. 2000.
Socialdepartementet.

Beställs från Fritzes på hemsida www.fritzes.se

Handikapplagen LSS – och annan näraliggande lagstiftning

Specialnummer av tidskriften Intra, 2003.

Beställs på fax 08-97 11 04 eller
e-post: intra@swipnet.se

LSS – På brukarnas villkor: Individuella planer

Lars Gustavsson, 2002.
HSO Skåne.

Beställs från HSO Skåne på tfn 042-12 97 46
eller på hemsida www.skane.hso.se

Klassifikation av funktionstillstånd, funktionshinder och hälsa – ICF

Svensk översättning av WHO:s klassifikation av funktionstillstånd, funktionshinder och hälsa,
International Classification of Functioning, Disability and Health, som förkortas ICF.

ISBN 91-7201-755-4. 2003.

Socialstyrelsen.

Beställs från Socialstyrelsen på hemsida www.sos.se
under Publicerat.

Lag om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS)

Hämtas från Socialstyrelsen på hemsida www.sos.se
under Publicerat\För allmänheten\Sociala frågor\Lag om stöd och service för vissa funktionshindrade (LSS).

Ny klassifikation av funktionstillstånd och funktionshinder – temanummer om ICF

Redaktör: Björn Smedby.
Socialmedicinsk tidskrift 2002, häfte 6,
sid. 481–572. ISSN: 0037-833X.

Beställs på tfn 031-343 90 37.

HEMSIDOR

Centrum för LättLäst

www.lattlast.se

Har en mängd lättläst litteratur, även faktaböcker om lagar och rättigheter.

Handikappombudsmannen

www.handikappombudsmannen.se

Information om rättigheter för personer med funktionshinder.

Om begåvningsstöd/ hjälpmedel

Det spelar roll vilka bilder du väljer – Bildstöd för personer med utvecklingsstörning

Anders Bond m.fl., 2002.

Trygg med tiden – om tid och tidshjälpmedel

Kerstin Åberg, 1999.

Tänk om...

Gunnel Winlund, 1996.

Om begåvningsstöd för personer med grav utvecklingsstörning.

Kul i fokus

Lotta Gerenmark och Anna Stentoft, 2002.

Skattkistan

Ann-Christine Andersson m.fl., 2002.

Om begåvningsstöd för barn och ungdomar. Hjälpmiddelsinstitutet.

Alla beställs från Hjälpmiddelsinstitutet på tfn 08-620 17 94/83 eller via butiken på hemsida www.hi.se

ATT KLARA DET ger självkänsla och självständighet – Hjälpmedel och tips för begåvningshandikapp

Sylvie Danung och Kerstin Åberg, 1998.

Landstinget i Älvsborg/Trollreda.

Beställs från Trollreda tfn 0520-49 53 42.

Hjälpmedel för begåvningshandikappade – behov och idéer

Kerstin Göransson och Lena Hedman-Hallin, 1983. Stiftelsen ala/Handikappinstitutet.

Beställs från Stiftelsen ala på tfn 08-660 82 84 eller på hemsida www.ala.fub.se

Klara mera med begåvningsstöd

Elisabet Lindström, Birgitta Wennberg, 2001.

Handikapp & Habilitering, Stockholms läns landsting.

Beställs på fax 08-690 60 22.

VIDEO

Makt över Livet, 2002

Rätt stöd – ökad självständighet, en film om begåvningshjälpmedel, 1997

Hjälpmiddelsinstitutet.

Beställs från Hjälpmiddelsinstitutet på tfn 08-620 17 94/83 eller via butiken på hemsida www.hi.se

Oanade möjligheter, 1994

Lånas från Hjälpmiddelsinstitutet via vxl tfn 08-620 17 00 eller via biblioteket på hemsida www.hi.se

På väg

På väg 2, 2001

Riksföreningen Autism.

Beställs från Riksföreningen Autism på tfn 08-702 05 80 på hemsida www.autism.se under Information/filmer.

HEMSIDOR

Klara Mera – center för begåvningsstöd

www.klaramera.nu

Kråkan Resurscenter för begåvningsstöd i Kramfors kommun

www.kramfors.se/krakan

Trollredas hjälpreda – visar hjälpmedel och tips för tänkandet

www.trollreda.vgregion.se

TIDSKRIFTER

Allt om Hjälpmedel

– tidskrift, utkommer med 8 nr/år.

Komilogen

– informationsblad om kognition och kommunikation.

Beställs från Hjälpmiddelsinstitutet på tfn 08-620 17 94/83 eller på hemsida www.hi.se

UNIK

– medlemstidning för Föreningen för Utvecklingsstörda Barn, Ungdomar och Vuxna.

Beställs på tfn 08-508 866 00 eller e-post: fub@fub.se.

Intra

– utkommer med 4 nr/år.

Beställs på fax 08-97 11 04 eller e-post: intra@swipnet.se.

Grepp om livet

– en väg till begåvningsstöd

Grepp om livet vänder sig till personal som arbetar tillsammans med vuxna personer med måttlig utvecklingsstörning. Utgångspunkten är att personer med utvecklingsstörning har rätt till ett självständigt liv, det vill säga att klara sin vardag och bestämma över sitt eget liv så mycket som möjligt. För att vara säker på att en person med utvecklingsstörning får det begåvningsstöd han behöver måste man utgå från vilka problem och svårigheter han har. En analys av funktionsnedsättningen och miljöns krav är nödvändig.

Grepp om livet är ett arbetsredskap för personal att på ett strukturerat sätt ta reda på vilka svårigheter en person med utvecklingsstörning har i vardagen.

Hjälpmedelsinstitutet är ett nationellt kunskapscentrum inom området hjälpmedel och tillgänglighet för människor med funktionsnedsättning.

Vi arbetar för full delaktighet och jämlikhet genom att medverka till bra hjälpmedel, en effektiv hjälpmedelsverksamhet och ett tillgängligt samhälle.

Hjälpmedelsinstitutet arbetar med:

- provning och upphandling av hjälpmedel
- forskning och utveckling
- utredningsverksamhet
- utbildning och kompetensutveckling
- insatser inom tillgänglighetsområdet
- internationell verksamhet
- information

Hjälpmedelsinstitutets huvudmän är staten, Landstingsförbundet och Svenska Kommunförbundet.

Hjälpmedelsinstitutet

Box 510, 162 15 Vällingby

Tfn 08-620 17 00

Fax 08-739 21 52

Texttn 08-759 66 30

E-post registrator@hi.se

Webbplats www.hi.se

Best nr 04341-pdf